

AURKIBIDEA
2011 - 3/4

Azterketa literarioak

PAKO SUDUPE. Euskararen esentzia eta existentzia	5
LEIRE LOPEZ-GIL PECIÑA. <i>Connemara gure bihotzetan</i> nobela barneko puinen azterketa	9
JEAN HARITSCHELAR. Amorosoen gaztiguia	23
LUIS BARAIAZARRA – JULEN URKIZA. Lino Akesolo eta euskaral literatura. Jaiotzaren mendeurrenean	39
FITO RODRIGUEZ. Irakurketa dela eta	61
UR APALATEGI. Irakurzaletasuna hezkuntza sistemaren helburu?	99
PATXI SALABERRI MUÑO. Sei liburu irakurle bila	121
PELLO OTXOTeko. Poesiaren egia: emozioa eta estetika	169
AMAIA ITURBIDE. Desagertua	177
GILLERMO ETXEBERRIA. Kantutegiak	189
LUIS M. MUJICA. Lizardiren estetikara beste hurbilketa bat	197
ANDER ITURRIOTZ LAUZIRIKA. Irakurle-txokoen soziologia	213
ORIXE. III- Gaztaiñaro	227

Itzulpenak

ANTONIO M. LABAYEN. <i>Su ta gar</i>	243
--	-----

Haur eta gazte literatura

IÑAKI ZUBELDIA. Ipuin kontalaritza	259
--	-----

Adabakiak

JUAN LUIS ZABALA. Bi garai, bi Orixé	275
<i>Azkoitiko Hitz</i> a. Askotan pentsatzen dut izan nahi dugunaren irudia ematen dugula	279
J. OSTOLAZA. Telesforo Monzonen ohoretan	283
AMATIÑO. Gazteon aurretik, zaharrak	287

Kritikak eta erreseinak

KARLOS ZABALA. <i>Zubi bat Drinaren gainean</i>	291
---	-----

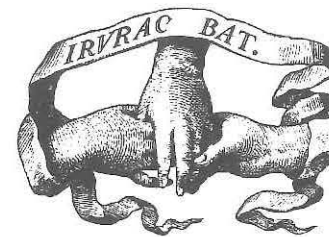
809.169 + 891.69 (05)

EVA

F-VASCA

3.01.2012

EGAN

Man. Salvador Cañama. Esculp.

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Sails
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

II. Garaia

LXIV. urtea

2011-3/4

Sei liburu irakurle bila

PATXI SALABERRI MUÑOA

Atarikoak

Honako artikulua honek, azken orduan eraberritu zaion sarrera gisako hau salbu, Bilbo zaharreko Bidebarrieta Liburutegian Euskal Literaturaren Irakurzaletasunari eskainitako Ikastaroan ezagutu zuen argia mintzaldi gisa 2011ko uztailaren lehen egunean.

Interesak eta arrazoi demografikoak ere tarteko, bagenekien euskaraz eskainitako ikastaroek ez dutela arrakasta gehiegirik izaten, eta ez gintuen gehiegi harritu dozena erdi bat lagun bakarrik bertaraturik ikusteak. Barka: dozena erdi bat lagun eta on Migel Unamuno Jugo bera, neronek ikasturte arrunteko klaseetarako nahiko ez nukeen zirkinik gabeko arretaz entzun baitzigun areto nagusiko palatik haren irudi kapela-betaurrekodunak.

Nolanahi ere, mintzaldien izaera familiar horrek ez zuen bertan landutako gaien garrantzia gutxiagotu, ez eta hizketaldiak isilpean izateko arrazoiak areagotu ere, alderantziz baizik: ikastaroan planteatutakoek gaiaren transzendentziaz ohartarazteaz gainera, ageri-agerian geratu ziren irakurzaletasunaren inguruan gizarteak erakusten dituen joerez jabetzeko beharra, euskal irakurleriaren esparruko datuak eta egoerak objektibotasunez ezagutzeko premia eta gizartean eta, batik bat, gazteen artean *working class* delakoaren osagarri litzatekeen *reading class* moduko bat sortzeko eta hura sustatzeko bide zehatz eta eraginkorrak eraikitzeko komenentzia.

Artikuluari mintzaldia jarritako izenburu bertsua jartzea iruditu zait egokiena, batetik, nirea ez delako eta hori, berez, *plus* bat izan

daitekeelako horrelako kasuetan, eta, bigarrenik, eta garrantzitsuago dena, ezin hobeto laburbiltzen duelako hemen kontatu nahi dudana-ren haria. *A posteriori* izan arren, hirugarren arrazoi bat ere –kabalistiko xamarra berau– erantsi genezake hasierako titulua mantentzeko, alegia, izenburuko *sei* zenbakiak erakutsi duen sen profetikoari dagokiona, dozena erdi izan baita, esan bezala, irakurzaletasunaz arduratuta ikastarora hurbildu diren entzuleak, eta, hori gutxi baillitzen, beste dozena erdi lagun mintzaldiak eskaini dituztenak.

Baina aurrera egin baino lehen, hona bi hitzetan zorioneko izenburuaren burutaldia.

Antolatzaileek irakurzaletasunari buruzko ikastarora gonbidatzeko delitu zidatenean, Pirandellok idatzitako saiakera-liburu bat eskuetan nuela harrapatu ninduten –horrelakoak baitira kausalitatearen printzipioa osatzen duten kasualitateak!–.

Oso gai interesgarria iritzi nion proposatutakoari, jakina, baina, anekdotarako garrantzitsuena, telefonoz hitz egiteari utzi genionerako, nik liburua, mugimendu narras baten ondorioz edo, lurrean nuen, ahozpe, zabal-zabal eginda, pisu garai batetik erori ohi diren maindireak legez.

Aitortu behar dut oso naizela superstiziosoa eta, ez katu beltzen ondotik pasatzen naizela, ez 13 diren astearte-ostiraletan lan egiten dudala eta, areago, mundu moderno honetan handik edo hemendik eskapa daitezkeen berunezko balen kontrako eskapulario bat daramadala beti golkoan zintzilikatuta.

Modu superstizioso berean, eta erlijiotasun kuasi mistiko batez beteta, jaso nuen liburua lurretik, zein orrialdetan zegoen irekita jakiteko irrika disimulatu ezinik, bizitzan zehar horrela, kasualitatezko lotura moduko horietatik, etorri izan baitzaizkit beti inspirazioak edo direnak direlakoak.

Eta hara non aurkitu dudan Pirandellok “Bonn-eko kaiera” izenekoan idatzitako orrialde bat zela ene begien aurrean eskaintzen zitzaidana; eta orrialde hartako esaldirik nabarmenena, begietaratu zitzaidan lehena, letrakera ezberdinez markatua –letrakera etzanez, hain zuzen–, honako testu hau zela: “*Vox clamantis in deserto!*”. Bai, Isaias profetarena, gero Joan Bataiatzaileak plagiatu zuen hura bera.

Errebelazio modukoa izan zen une hartakoa. Eta, noski, zalditik eroritako Tarsoko haren antzera, neuk ere epifania hartaz mintzatzerara bideratuta aurkitu nuen neure burua.

Eta, ondorioz, plagiatzen ekin nion neuk ere lanari. Zeren eta jadanik ez dateke ez dakienik Pirandelloren obra ospetsuari (“*Sei* pertsonai autore bila” delakoari, alegia) lotsagabeki plagiatu eta naraski moldatutako bertzio “pedagogikoa” besterik ez dela hizketaldi honen izenburua (“*Sei* liburu irakurle bila”).

Mamiari gagozkiola, agerikoa da gure gizarte honetan gero eta gehiago direla irakurketaren premia azpimarratzearekin batera –gehiegi zehaztu gabeko balore objektibotzat hartzen baita beti irakurketa–, irakurzaletasunaren arrapaladako ahultzea nabarmenarazten duten ahotsak.

Eta arrazoi osoz nabarmenarazi, ziurrenik. Izan ere, arrapaladakoa bezain sakona eta atzeraezina dirudi ahultze-fenomeno honek, eta, batik bat etorkizuneko irakurle izan litezkeen haur eta gazteengan, konponbiderik gabeko eritasun kroniko bezala atzematen da.

Nonbait liburuen baitan ezkututzen ziren misterioak, irudiak eta unibertsoak desenkriptatze-ahalegin txikiagoa eskatzen duten tresna berrien bitartez erdietsi daitezke egun; eta liburua tresna obsoleto eta zaharkitu bezala agertzen hasi dira hainbat adin-geruzatan.

Aldi berean, ez da sekretua azken urteotan gero eta ozenago planteatzen ari dela ea internet, *smartphone*, telebista, bideo-jolas eta bestelakoen “mundu berriak” denboraren eta giza-harremanen kontzepzio desberdinik ez ote daraman atxikita, besteak beste (eta hauxe da hona ekarri gaituen gaia), liburuaren irakurketarekin lotuta ohi diren bakardade eta denbora lineal, patxadatsu eta eskusibista-ekin zerikusirik ez duena.

Gure gairantz hurbilduz, erantsi beharrik ez da biziki areagotzen dela arazoa irakurgai bezala jasotzen dena ustezko irakurlearen errealitate linguistiko-kulturaletik urrun atzematen denean. Horrelakoen aurrean, irakurle izan zitekeenak inki-minkia egiten du eta nahiago izaten du bestelako eginkizunetara jotzea.

Horrekin, jakina, Euskal Literatura Klasikoaren errezeptzioaren eragozpen larriaz (beste bat!) mintzatzen hasi gara. Gaur egun,

ezaguna da, XX. mendera arteko Euskal Literatura hizkuntza eta literatur berezilarien bazkatzat geratu da praktikan.

Horretatik guztitik abiatuta, bada, eta letra idatziarekiko arras anorgasmiko bilakatzen ari den gizarte honetan hainbat konstatazio eginez eta haiez baliatuz, artikulu honek irakurketa eta irakurzaletasunaren inguruko hausnarketa-puntu zenbait mahairatu nahi du, betiere Euskal Literatura Klasikoa ikusmiran izanik: kontzeptuen balioa eta baliagarritasuna, irakurketaren premiak eta baldintzak, gure literatura klasikoaren eta literatur *kanonaren* problematika, *gizarte-pedagogiaren* eta irakurzaletasunaren sustatzeko ahaleginen ahuleziak, etorkizunerako posibilitateak eta espektatibak, etab.

Gaia zentratzea, egokiro zentratzea, luke, edozein modutan ere, artikuluak xede nagusi.

0.- Kontzeptuak gorabehera

0.1.- Zer da irakurtzea? Zer irakurzaletasuna?

Has gaitzen esaten inork ez dakiela ziur zer transmititu nahi izaten den normalean irakurri, irakurtze eta irakurzaletasunaren inguruko kontzeptuekin.

Ikasi dugu oso balore positiboekin lotuta doazela oro har, baina ez askoz gehiago. Eta okerrago dena, maizki ohartzen gara beste errealtate batzuen mozorro gisa ere agertzen direla hitzok.

Beraz, alde batetik, ez dago oso argi ea berdin ulertzen dugun guztiok *irakurri* hitza, eta ea zeri deitzen diogun *irakurtzea*. Zeren eta estatistika, inkesta eta ikertze-lan gehienetarako *irakurtzea* edo, nahiago bata, *irakurzaletasuna* la sistematikoki lotzen da "liburua" deitzen omen den artefaktu batekin¹ eta, dakigunagatik, kaleko jendea etengabe dabil *smsak*, mugikorrei buruzko propagandak eta bankuetako hipoteka eta interesei buruzko prospektuak irakurtzen,

(1) "Las necesidades que la sociedad tiene hoy de los diversos tipos de lectores no está siendo para nada planteada. Entonces, seguimos con una respuesta monoteísta: leer es leer libros y leer libros como se leen en la escuela; seguimos con las declaraciones que exaltan que la lectura es lírica, gozosa, sensual, sensorial que te abre los sentidos, que te ilumina, que te enriquece, que te enriquece" (Bravo 2005, 3).

baina ez nago ziur hori, zientifikoki eta estatistiketarako bederen, "irakurtzea" ote den, batez ere irakurzaletasuna neurtu nahi duten inkestak egiten dituen (literatur?) sistemarentzat.

Are gehiago, jakin, oraindik ez dakigu irakurtzea ona ote den¹ edo, ikusmenerako hobe dena, ez irakurtzea txarra den ala ez. Zeren eta inork ez du oraingoz argitu txarra izatekotan, noiz den txarrago, irakurtzen ez duenarentzat, irakurgaien merkatalgoaz bizi direnarentzat, munduko ekonomiarentzat oro har, ala, banaka hartuta, guztiontzat. Gainera, ez dakigu batzuen ustez hain positiboa dirudien irakurketa horrek ez ligukeen gu bestelakatzeko eta alienatzeko bidea jarriko, gure mundu marabiloso propioak sorraraziz eta zinez hausnartu eta aldatu beharko litzatekeen horren aldatze-lanak gero-rako, beste baterako utzaraziz².

Ez jakiteagatik, ez dakigu irakurtzeko ohitura duenak/dugunok ere noiz (edo inoiz) utzi beharko liokeen/geniokeen irakurtzeari ere. Nietzschek, esate baterako, antzar-ferratzerara bidali zituen besteren liburuak azken urteetan, ez baitzegoen inoren interferentziarik jasateko prest, ez eta haiekin sinbiosi intelektualetan denbora galtzeko ere. Aski omen zuen bere burua.

Baina zalantza teoriko horiek guztiak aparkatuta ere, eguneroko arlo praktikoan oraindik ez ditugu kontuak behar bezala argitu. Adibidez, merkatuaren ezinbesteko lege eternalak zio izanik ere, susma liteke interes eta irizpide komertzial gehiegiz nahastekatzen direla hona ekarri gaituen irakurzaletasuna bera ere aipatu orduko.

Ezinbestekoa da, noski, haren atzean papera eta paper idatzia- ren merkatal egitura egotea, baina susmagarri bilakatu ohi da gero inkesta eta txostenetara isurtzen dena. Etsenplu garbi bat: sarritan liburu irakurrien sinonimo izaten da liburuen salmenta, horrek "irakurzaletasunaren" inguruko inkestetan adierazten eta eragiten duen

(1) "Pentsamentu propioaren ordezko hutsa besterik ez da irakurketa" (Schoenhauer 2009, 980).

(2) Egia da gero eta arrisku gutxiago duela *gizarte* honek horretarako, baina latzago ere bilaka daitezke irakurzaletasunaren ondoriozko arazoak. Schoenhauerrek dioen moduan, "asko eta la egun guztian irakurri, eta aisialdian ez pentsatzeko denborapasekin deskantsatzen duenak pentsatzeko ahalmena galtzen du apurka-apurka [...] Erudito asko eta askoren kasua da hori: ergel bilakatu dira irakurtzearen poderioz". (2009, 1025).

guztiarekin. Amazon enpresak berriki kaleratutako datuetan aurki dezakegu ildo horretako kasu esanguratsu bat.

"*Ciudades que leen*" izenburupean, Amazon-ek Estatu Batuetako hiririk irakurtzaileen zerrenda prestatu zuen. Egunkariak zioten bezala, "obviamente, la multinacional del comercio electrónico elaboró este *top 20 a partir de los datos de ventas de libros, revistas y periódicos* (en formato impreso y electrónico) recogidos desde enero de 2011 en ciudades con más de 100.000 habitantes"¹. Salmenta eta irakurzaletasuna gorputz berean uztarturik, beraz².

Hain urruti joan gabe, Espainiako "Federación de Gremios de Editores" delakoak ere berariaz nahasten bide ditu irakurtzeko azturak eta erostekoak. "Hábitos de lectura y compra" dute izena haren informeeak, baina jakina, haien xedea liburuaren salmentak areagotzea izanik, ulergarria edo izan daiteke erakusten duten jokamolde berdintzailea. Kezkagarriagoa dirudi, dena den, Kultura Ministerioaren jokabideak, izena egokitu ere gabe argitaratzen baititu bere web-orrian editoreen inkestak eta barometro-seriek³.

Bada, era berean, korapilo hau guztia ilunago utz dezakeen bestelako ñimiñoeriarik ere. Esate baterako, ba al daki inork *the car maintenance bibles* edota egungo tresneria teknologiko ororen instrukzio-liburu mardulak aintzat, hots, liburutzat hartzen diren estatistikak eta txostenak egiteko orduan? Edo, beste modu batean planteatuta, Joe Satriani-ren gitarra-partiturak biltzen dituen liburua erabiltzen duenak "liburu" bat darabilela erantzungo luke irakurketa neurtzeko inkesta batean? Zeren letrarik gabeko (beraz, "irakurri" ezinezko) nobela grafikoak⁴ eta argazki-liburuak, etab. benetako liburutzat hartzen diren bitartean, normalean orrialde eta letren faltarik ez duten musikakoek eta *biblia* berezi horiek guztiek ukatua dute estatus hori.

(1) *El País*, 11/06/21

(2) Agerikoa da irakurtzeko-edo erosten direla liburuak eta aldizkariak normalean, baina horrek ezin gaitu kontzeptuak sinonimotzat hartzea eraman. Bestela, logika horrekin, astero liburuak seme-alabentzat erosten dituen analfabetoa ere irakurtzaileen artean lerokatu beharko litzateke nahitaez.

(3) Ikus: <http://www.mcu.es/libro/MC/CentroDoc/Informes/HabitosLectura.html>.

(4) Oso elokuentea da, adibidez, Shaun Tan-en *Emigrantes* izenekoa (Barbara Fiore, 2007), non istorioak berak eskatzen baitu "mutua" izatea.

Dena den, ohiko topikoetatik at, kontzeptua bera da ilun mantentzen dena irakurzaletasunaz mintzatzen hasten garenean.

Izan ere, zer da irakurzaletasuna? Asko irakurtzea al da akaso? Orri-kopuru handia irakurri behar da irakurzaileen kategorian sailkatua egon ahal izateko? Irakurle konpultsiboa behar da izan irakurzaile agertzeko?¹ Liburuak kontsumitzearekin lotuta al dago kontua?

Egia esan, erraz pentsa liteke "zaletasun" hitzak baduela, numismatikan txanponak eta filatelian zigiluak biltzearekin bezala, liburuak tai gabe irakurtzearekin zerikusirik. Zalantza-izpia pentsalariak (Lichtenberg, Schopenhauer, Nietzsche...) jartzen du, ordea: "asko irakurtzeak sorgortu egiten du gogoa".

Ez dirudi, beraz, kantitateekin lotu daitekeen irakurzaletasunaren ideia, eta bai, berriz, beste zerbaitekin: "la medida de la lectura no debe ser el número de libros leídos, sino el estado en que nos dejan [...] Lo que importa es cómo se anda, cómo se ve, cómo se actúa después de leer" (Zaid 1996, 19). Edo *Parerga eta Paralipomenaren* autoreak dioen moduan, "bakar-bakarrik irakurri behar da pentsamendu propioen iturria agortzen denean" (Schopenhauer 2009, 981).

Behin betiko konklusiorik atera gabe ere, akaso ez genuke denbora alferrik galduko kontzeptuak era unibokoagoan edo (esanahi gutxiagorekin, alegia) erabiltzeari ekingo bagenio eta, bidenabar, zeri deitzen diogun irakurtzea berriro planteatuko bagenu² eta zer-zenbat-zertarako-zergatiak berriz mahairatzen hasiko bagina.

Zalantza dut, halere, ez ote litzazkigukeen irakurketa eta irakurzaletasuna Johannes Gutenberg-engandik datorkigun paper inprima-

- (1) Arazoak kezkatuta dabilen adiskide batek gogorarazten dit Hitler bera, oraindik bizirik dirauen politikari frankista hori bezala, irakurle konpultsiboa zela eta, sarritan, insomniao tartean (eta bestelakoan -sarea, bideojolasak, etab.-faltan), liburu bat irakurtzen zuela gaueko.
- (2) Irakurketaren definizio azkar, orokor eta operatibo bat zirriboratu nahi izango bagenu, *trebetasunen* esparruan agertzen diren horietara jo beharko genuke, ariketaren eta esfortzuaeren poderioz lortzen eta garatzen diren horietara, hain zuzen. Eta ondorioz, irakurketaren "ariketa" sistematikoaren bitartez areagotzen den trebetasunaz jardungo genuke. Baina ez letrek konfiguratzan dituzten testuen deskodetze-trebetasunaz huts-hutsean, obra idatziak dago-kion balioa erlditsi dezan ezinbesteko dituen trebetasun eta ahalmen intelektualaz baizik.

tuarekin lotuegi agertuko. Eta, jakina, hark elikatzen eta sustatzen duen elefante ekonomikoarekin.

0.2.- Zer da Euskal Literatura Klasikoa?

Luze joko luke "Euskal Literatura Klasikoa" delakoaren termino bakoitza zehatz-mehatz azaltzeak, horrek ere ez baitu buru-hausterik aurrezten. Eta ez terminoek erakuste duten polisemiagatik bakarrik.

Bi hitz soil, beraz, normaltasunez erabiltzen ditugun kontzeptuen argi-ilunak agerian uzteko.

Etimologiatik haratago *Literatura* hitza badakigu ez dakigula zer den, definizio gehiegirik gabeko hurbilpenen bitartez ari baikara gehienetan; baina, tira, hala edo hola bada ere, ondo ikasi dugu ataka gaitzetatik ateratzen.

Euskaltzaindiak argitaratu berri duen *Literatura Terminoen Hiztegi* espezializatuan honakoa da kontzepturantz egiten den hurreztatzea: "ez da batere erraza adieraztea zerk egiten duen testu bat literatura, zerk bereizten dituen literatur testuak eta testu arruntak, eta horregatik beharbada, literaturaren historietan bateratsu agertzen dira literatur testuak eta beste era batekoak. Baina egin dira saiakerak muga hori jartzeko asmoz" (2008, 528).

Bistan da diskriminazio-zailtasun horrek gauden egoeran utziko gaituela ziurrenik, hau da, ohiko literatura-liburuetan literatura gisa zehazten dena literaturatzat hartzen, hala "testu arruntak" (katiximak zein predikazio-testuak edo bestelakoak) nola literarioagoak edo lirudiketen "literatur testuak" (poemarioak, narrazioak...).

Euskal delakoari dagokionez, kontzeptua argitzeko ahalegina ere ez da alferrikakoa gertatuko, egungo euskaldunok oraindik ez baitugu "gainditu", itzulpen inbertsoaren ondorioz, gaztelaniazko *Vasco* delakoarekin izatez ez duen baina praktikan eman nahi zaion kidetasuna. Nonbait geureganatuz goaz erdal ordain honek jaso duen "esanahi" geografikoa eta -politikoki- interesatua, eta ahaztu egin zaigu *euskal* delakoak bertako hizkuntza indigenari zor diola esanguraz guztia¹.

(1) Gogora bedi *euskal* hori hitz elkartuetan *euskara* hitzak lehen tokian hartzen duen formaren aldakia baino ez dela.

Jokabide subalterno eta anbiguo horren erreferentzia esanguratsua da Ebroren iparraldean euskararen inguruan diharduten bi erakunde nagusiak erakusten ari diren praxia.

Batetik, "Euskara eta euskal kultura mundu osoan zehar zabaltzea" xede duen Etxepare Institutuak darabilena genuke. Harantzat, jendaurreko praktikan behinik behin¹, *euskal kultura* eta *euskal sortzaileak* kontzeptuak ez dira hizkuntzaren erreferentzia "murrizta" egitera mugatzen, eta bai, aldiz, *euskal* hitzaren ordaina omen den *vasco* delakoak erdaraz adierazten duen esparru "zabala" erakustera ahalegintzen. Horren arabera, *euskal kultura*, hizkuntza gorabehera, zehatzegi definitu gabeko País Vasco izeneko eremu geografiko batean sortzen dena da eta *euskal sortzaileak* euskaraz ez dakiten gaztelaniadunak ere badira².

Ildo bereko zehaztasun kontzeptuala eskaini nahi izan dio Euskaltzaindiak ere *euskal* delakoari berriki agertutako lan enblematico batean³. Horrela, Hizkuntza Akademiaren ("euskaraz, hau da, euskal hizkuntzaz arduratzen den erakunde ofiziala"-ren) enbaxadore igorriahi omen duten *Ahotsak*, *hitzak*, *hizkuntzak* liburua⁴ "euskal olerki-antologia" gisa aurkeztua izan da, barnean euskaraz ez zekiten poetak eta gaztelaniaz sortutako olerkiak ere (*fifty-fifty*) jaso diren arren.

Gu bezalako irakurle oharkabeei otutzen zaien lehen galdera da ea hizkuntza eta kultur errealitatea jardura politikoaren menean jartzeko praktika horrek (hori besterik ez baita honen guztiren azpian datzana), jatorrizko *euskal* delakoaren esparru semantikoa "euskarazko" baten bidez izendatu behar izatea ekar ote lezakeen hurrengo mugimendu gisa.

Baina erantzun prezeptibo eta arauemailearen zain geratu gabe

- (1) Ikus Etxepare Institutuaren aurkezpen publikorako prestatu "ATI" ikuskizuna (<http://www.at-etxepare.net/ikuskizuna.htm>).
- (2) Gaztelaniadunak diogu, ez erdaldunak. Izatez, *Euskal kultura* horretan iparraldeko euskaldun idazleak aintzat edo hartuak izan badira ere, arazo "kontzeptualak" bide daude bertako frantses idazleak (Saran, urtero, pazko-biharamunetan biltzen diren gehienak, esaterako) eta gainerako artistak barneratzeko.
- (3) http://www.euskaltzaindia.net/dok/plazaberri/2010/urria/urruia_olerkiak.pdf
- (4) "Euskaltzaindiak, argitalpen honen bidez [...] aldizka etortzen zaizkion aditu eta gainontzekoei gure olerkien albiste emateko eta munduan zehar gure kultura eta hizkuntzak barreiatzeko".

ere, garbi baino garbiago dago mundu guztiak ezin argiago duena ere zalantzan dugula euskaldun¹ edo garenok. Octavio Paz-en hitzak lekuko kontrastagarri: "*Mo se clasifica a los escritores por su nacionalidad o su nacimiento, sino por su lenguaje*" (Ikus Pozuelo 2009, 90).

Gurean izan ezik, jakina.

Eta zer esan *Klasiko* hitzarekin gertatzen den esanahien leize horretan sartuz gero? Honetarako ere Euskaltzaindiak kaleratu *Literatura Terminoen Hiztegia* erabil daiteke. Honatx hartan jasotzen dena: "*Euskal klasiko edota idazle eredugarritzat hartzen dira, oro har, XVI. eta XVIII. mendeen artean lan zabala duten ia idazle guztiak, gure literatur tradizioaren urritasuna bera delarik zabaltasun horren zio nagusia*" (2008, 454; gureak dira letra etzanak). Ondoren, bederatzi idazle klasiko(r)en zerrenda ematen da, haietako hiruren obra inportanteenak XIX. mendean argitaratuak izan baziren ere².

Iruzkin larregirik behar ez duen iritzi-malgutasun zabala bezain behartua, nonbait. Kontzeptualki nork bere aldetik jokatzeko aukera nasaia eskaintzen duena, bidenabar esateko.

Horien guztien ondorio orokor gisara, beraz, lan honetan arrazoi operatiboek izango dute lehentasuna eta, halatan, XX. mendera arte doan euskarazko literatura zahar guztia hartuko da klasikotzat. Eta ez gara, oraingoz behintzat, eredugarritasunaren ur anakroniko eta uherretan sartuko. Izan ere, alde horretatik begiratu balitzaio kontuari, susmoa dugu "klasikotzat" agertzeko meritu gehiago izan lezaketela urte horien ondoko idazle eta obra askok, eta akaso bestelako "saikapen" egokiago batzuk ere xeda litezkeela egungo irakurle eta idazleen elikatze³.

- (1) Hizkuntz behategi berezia beharko litzateke *euskaldun* hitzaren hibridazio kontzeptuala dakarren *euskaradun* hitzaren hedapenez eta "normalizazioaz" oharitzeko, hizkuntzarekin zenikusirik ez duen hirirtasun hutsa (gaztelaniazko *vasco*-ren ordaina) adierazteraino behartu nahi baita lehenengoa eta, berriz, euskaraz mintzatzen dena izendatzeko moldatu bigarrena.
- (2) Esan, dena den, XVIII. mendearen bukaerakoak direla esaten da. Areago, "Bizkaieraren kasuan, J. A. Mogelen prosa aszetikoak klasikoaren izena mezezi du" esaldia eransten da, kronologia erreala hautsiz eta zenbaiten ustez "klasikoagoa" litzatekeen *Peru Abarka* bera ahantzia.
- (3) Adiskide bati ikusia diot estilizatorik umoretsuena, nolabaiteko sistema binarioa erabiliz bi apalategi-multzotan banatzen baititu liburu guztiak: "klasikoak",

Baina geroago ere mintzatu ahal izango gara horretaz, zeren eta ez baita egoki, momentuz, egile klasikoek osatzen omen duten *kanon* delakoaren inguruabarrei buruzkoak aurreratzen hastea.

Nolanahi ere, definizioen lurralde irristakor hau utzita, ezin hobeto datorkigu *kanon*aren kontzeptua hurrengo atalari ekiteko.

Hots, ustezko Euskal Kanona eta irakurketa/irakurzaletasuna lotzeko.

1.- Euskal kanon kanonikoaren irakurketa. Esperimentu bat aitzaki

Begi bistakoa da egungo literatura garaikidea irakurri ahal izateko, lehendabizi eskuratu/erosi behar izaten dela obra (berdin dio nork egiten duen erosketa), eta horrela gero, liburu-apalak dotoretzeaz gain, irakurri ere egin ahal izango dela erositakoa.

Irakurzaletasuna, hortaz, osagai komertzial eta ekonomikoarekin lotuta agertzen zaigu gure eskuetara iritsi ahal izateko. Areago: ikusia dugu jadanik salmenta irakurketaren erabateko sinonimotzat hartuko ez balitz ere, merkatal osagai hori irakurzaletasuna neurtzeko indize gisa hartzen dela maiz asko.

Alegia, nahi beste gorabeherekin izan arren, egungo literatura-aren irakurzaletasunaren norabideak eta parametroak atzemateko liburu-zirkulazioa dugu erreferentzia nagusietako bat, zeren eta liburu edo aldizkaria erosi ondoren irakurri ere egin baitaiteke.

Hizpide dugun literatura zahar edo, nahiago bada, klasikoarekiko kontuak, baina, ez dira horrelakoak, arras desberdinak baizik.

Esparru horretan idatzitako literatura klasiko guztia sartuta ere –hots, XVI. mendetik XIX. mendearen amaieraraino doana–, laster asko oharituko gara, irakurtzeko lehen mugimendu fisikoa eta materiala, alegia, liburu erosi edo eskuratzearena, egin ere ez dela egiten, ezinezkoa dela egitea, alegia. Izan ere, luzaroan zeharo –barra erabilera pleonastikoa– ezinezkoa izan da haietara iristea, hain

batetik, hildakoen obrekin osatuak, eta, kronologikoki berantiaragoak izan arren, "preklasikoak" edo "klasiko gaiak" izendatzen dituenak, bestetik, oraindik bizirik daudenen obrekin antolatutak.

baitzen minoritarioa, hermetikoa eta tabernakuluetakoa liburu zahar gehienen kontua.

Oro har, eta informatika agertu aurretik (atzora arte, beraz), liburu zaharrak ez du inolako mugimendu materialik izan; areago, orain ere euskal liburu zaharrak ia ez du mugimendu materialik izaten, inon ez dagoenez gero inork ez baitu erosten eta, dagoenean ere (edizio berria argitaratzen delako, adibidez), geroago aipatuko ditugun bestelako arrazoiak direla eta, ia inork ez baitu erosten edota liburutegietatik hartzen. Ondorioz, zail bete ahal izango da irakurzaletasunaren bigarren baldintza, hots, irakurtzearena, eskuratzen ez dena nekez irakur baitaiteke.

Anekdotak gisa, duela bost bat urte egin nuen "ikerketa" trauskil baten emaitza ekar nezake hona, hori bai, alorreko Ministerioak Ikerketetarako eman ohi dituen laguntza horiek gabe burutua.

Izan ere, ohartua nintzen gure Axular, Cervantes eta Shakespeareren garaikidea eta gure Urre-Aroko idazlerik garaiena, nonahi, nahi beste eta zernahitarako aipatua zela, berdin Jaurilaritzako prentsaurrekoetan, abertzale jakintsuen idazkietan zein euskal lurrina behar zuten CONFEBASKeko mitinetan, betiere haren literatur bertuteak eta kristau guztioi lanerako piztarazi nahi zigun adorea han-he-menka laudatzen zirelarik.

Alabaina, urteetako esperientziak eta berezko dudan sen maltzurak erakutsi didate –irakasle izateagatik dagokidan *mea culpa* ukatu gabe–, guztion ahotan maiz erabilia izan arren, ia inork ez duela irakurrita urdazubiarraren *Gero* ospetsua, ez eta euskal filologian eta literaturan berezilari diren gehienek ere.

Inpresioak, iradokizunak eta aitortpenak masiboki frogatzea baino ez zen behar, beraz, harako sekretupeko bekatu hura datu objektibo bilakatzeko. Eta horretan nengoela, kultura ministerioek eta editoreen gremioek darabilten metodologia eredu, liburuaren salmenta-kopuruen segimendua egitea eta datuak erkatzea otu zitzaidan ikergai adierazgarri. Adierazgarria, liburuzaletasunaren indize egokia emateaz gainera, irakurzaletasunaren berri ere eman zezake-elako hein batean behintzat.

Horrela, 2005eko ekainean "ikerketa" azkar bezain publikaezin horietako bat burutu nuen lotsagabeki, alegia, bi elkarriketa eta batuketa pare bat.

Honak prozedura eta emaitzak orduko erredakzio berarekin emanda:

Xede nagusia Axularren obraren erosle/irakurleen kopurua kalkulatzea izanik, Euskaltzaindiak 1988an argitaratu zuen *Gero* liburuaren faksimila hartu da Ikerketarako erreferentzia gisa.

Ikerketa-baldintzen artean, ezaguna da Villasantek 1964an argitaratu zuen euskara-gaztelaniako edizioak itzal txiki bat egin diezaiokela esperimenteruari. Ez dugu inoiz kontrolatu eta ez dakigu zenbat saldu ziren eta non. Badakigu munduko liburutegi askotan dagoela, baina ez dakigu hemengo jendearen etxeetan dagoen. Esan ohi da, halaber, obra hori izan dela adinekoon artean irakurriena, baten bat irakurri izan bada bederen. Baina Villasanteren edizioa duela berrogeita hamar bat urte kaleratutakoa da, eta suposatzekoa da argitalpen hura (irakurri eta gurtzen) zutenak ere automatikoki abiatu zirela handik hogeita lau urtera, hots, 1988an argitaratutako faksimil zoragarria erostera, guztiz logikoa baita gurtzen dugun liburu bera (bertsua, bederen) eskuratzea, eta batez ere lehen-lehen lerroko autore klasikoa bada interfektoa.

Hori argituta, hona hemen esperimendu xumearen hariak: bat, nahita asimilatu ditugu irakurle eta erosle kontzeptuak, ezinezkoa baita horrelako liburu bat erosi gabe irakurtzea eta, are gutxiago, liburutegietako aleek duten izozte-egoera kontutan hartuta; bi, hori horrela, gurutzatu baino ez dugu egin saldutako ale-kopurua litezkeen irakurleen kopuruarekin. Hona datuok:

Azken urteotan bost bat fakultate (Gasteizkoa, EUTG, Deustukoa, Baionakoa, Nafarroakoa) eta beste hainbat irakasle-eskola izan dira Euskal Herrian Euskal Filologia ikasketak eskaintzen zituztenak. Titulazio batzuk desagertu dira dagoeneko, baina, edonola ere, gure literaturarik garaiena islatzen omen duen *Gero* liburuaren irakurzaletasunak prestatu uste ditugu fakultate eta ikasketa horietan. Ehundaka ziurrenik.

Gasteizko Irakasle Eskolako Euskal Filologia ikasketek iraun bitartean (1983tik 1996ra), 106 ustezko irakurle axulartar titulatu ziren.

Gasteizko Fakultateko datuak eskasagoak dira. Esaterako, lehen promoziookook (1983kook, alegia), ez gara ofizialki jasotako datuotan agertzen, ez eta gu bezain sutsu kaleratu ziren ondoko sei

ikasturteko filologoak ere. Ditugun datuak 1989tik 2004ra bitartekoak dira, orotara 723 literatur irakurle amorratu. Aurreko zazpi hazaldikoak kontuan hartuta (batez beste, berrogei bat kurtsoko), milatik gora (1.000) ziur asko. Kopuru honetan ez ditugu sartu Deustun 1978an hasi zen Euskal Filologiako egresatuak, EUTGkoak, ez eta beste Irakasle Eskoletakoak ere. Edonola ere, zuhur –eta oso azpitik ziurrenik– jokatzeko, beste 1.500 filologo gehiago erantsi geniezazkioke aurreko kopuruari.

Bestalde, euskaltzainak eta urgazleak ere Geroen faksimilaren irakutzailatzat (edo, gutxienez, erosletzat) hartu beharko zirela planteatu genuen lan-hipotesian. Halatan, 2000ko datuen arabera, 23 euskaltzain eta 116 urgazle agertzen ziren ustezko irakurle gai gisara gure esperimentuan, haietako bakan batzuk baino ez Euskal Filologietatik iritsiak.

Mingain gaiztoek norik berea baino irakurtzen ez duela ziurtatzen badute ere, idazleak ere Geroen irakurle-erosle potentzialtzat hartu genituen. 2000. urtean 237 zirenak 2005ean 320 ziren¹.

Orotara, bada, karreragatik edo lanbideagatik 3.000tik gora erosle-irakurle potentzial.

Nahita utzi genituen kalkuluetatik at euskaldun alfabetatu tituluak, hau da, D Maila zein EGA titulua eskuratua zuten milaka horiek, iruditu baitzitzaigun nahiko eta sobran zutela titulua ateratzeko egindako ahaleginarekin, gero euskal klasiko zaharrei ere heltzen hasi behar izateko!

Hori bai, Gero liburuak izan zitzakeen irakurleen eta erosleen kopuruak erraz asko areagotu zitezkeen bestelako letra-profesionalenak kontatuta. Nola ahaztu, adibidez, hainbat eta hainbat urtetan EHko ikastetxeetan, euskal filologo, idazle edo euskaltzain izan gabe ere, literaturako irakasle zirenak eta, euskal literatura klasikoa irakasteaz gainera, liburutegiak ere ezinbestean hornitu behar zituztenen kopurua? Ikastetxe publiko eta pribatuaren arabera, beste 500 erosle-irakurle potentzial gehiago?

(1) Badakigu, jakin, horietako batzuk bitan-hirutan kontatuak ditugula, zeren ez baita idazleen artean, esaterako, filologorik falta, eta Euskaltzaindiko kideen artean ere bada idazle gisa agertzen denik ere. Baina, aldi berean, 1988ko edizioa erostera korrika abiatu ziren gainontzekoak ere zenbatezina ditugu. Hortik, bada, kopuruak bere hartan mantentzearena.

Kontua da 1988ko edizioak 1.500 ale (bakoitza bere zenbakia-ekin) besterik ez zuela kaleratu eta 2005eko ekainaren 29an oraindik 175 alek saldu gabe jarraitzen zutela argitaratzailearen biltegieta-ko soto ilunetan. Banatu, beraz, 1.325 ale banatu ziren liburu-denden artean (eta haietako batzuk saldu gabe segitzen zuten oraindik).

Nolanahi ere, erosle-irakurleen kopuruetara erreialismoz hurbildu ahal izateko, liburu-dendatan banatutako ale horietatik ezinbestean deskontatu beharko lirakeke trukatzeko-akordioengatik oparitu zirenak (EHko eta EHTik kanpoko liburutegi ospetsuetan banatutakoak), aipatu euskalari "profesional"-en multzoan sartu ez diren irakurle zenbatezina, liburuak irakurriko ez duten bibliomano ez-euskaldunek erosiak eta, Lazarragaren faksimilaren kasuan bezalatsu, euskaraz inoiz irakurriko ez duten agintari eta pertsonaien artean protokoloak eta diplomaziak banarazten dituzten aleak, etab. Jakina, kenketa-kopuruetan ez ditugu gogoan hartuko edizio horretako bizpahiru ale gordetzen ditugunon kasuak, baina, edozein modutan ere, hirurehun bat inguru izan litezke banatutako kopuruari deskontatu beharko litzaizkiokeen aleak.

Salduta, hortaz, mila ale baino gutxiago bide zituen salduta 2005eko ekainean Axularren Gero liburuaren 1988ko faksimilak.

Emaitzak, esan gabe doa, asko eta anitzak. Azpimarratzeko bi besterik ez, baina:

- a) Teorian, eta lanbideagatik bederen lau mila inguruko espektroa (!) osatzen zuten ustezko irakurleen multzotik, mila besterik ez dira izan *edizio sakratuaren* erosle/eskuratzaile euskaldunak. Eros zezaketaren % 25! Edo, bestela nahi bada, Axularren izena gutxienez entzuna duen populazio euskaldunaren % 0,125.
- b) Azken sei urteotako idazle eta filologo berriek (500 bat gehiago!) ez dute Gero erosten, antzera segitzen baitu so- toetan dauden faksimilen kopuruak. Nolanahi ere, planteatzen den galdera da ea irakurtzen duten, eta nola, zeren eta nekez pentsa baitaiteke horrelako liburu bat irakurri nahi duen euskalaria Interneteko bertsiuez baliatuko dena.

Baina, euskal idazle hark zioen moduan, ez gara ezkortasunaren putzu beltzean hain azkar barneratuko; gerorako ere utzi dezakegu plazer hori.

Konklusioa etsigarri bezain itxaropentsua, hortaz, orduan izan genuena: gutxi baino gutxiago irakurtzen da gure klasikorik klasikoenaren obra. Uste izatekoa da, ondorioz, are gutxiago irakurtzen dela ia entzun ere egiten ez diren gainerako klasiko arruntagoak (horra hor etsipena!); baina honekaldi berean esan nahi du (eta hona itxaropenal) jende asko eta asko dugula oraindik idazlan klasikoaren irakur(z)a le bilakatzeko, alegia, 800 mila baldin bagara munduko euskaldunak, oraindik 799.000 inguru ditugula liburu klasikoaren fede berrira konbertitzeko gail

Anekdotak gorabehera, kontua (edo arazoa!) da esparru klasiko bezala definitu dugun honetako literatura, irakurtzen denean, tesuinguru akademikoetan eta, nagusiki, gramatika-ariketa bezala baino ez dela irakurtzen.

2.- Baina ezer irakurtzen al da? Non?

Orain arte euskal klasikoak irakurtzen direnentz argitzen aritu izan gara, baina obra klasikoena bakarrik balitz irakurketa faltarena, gaitz erdi!

Funtsezko lehen galderatik abiatu beharko genuke eztabaida: irakurtzen al da euskal gizartean?

Edozein estimaziori ekin ahal izateko, kontuan izan behar dira euskarazko testuen irakurlearen ezaugarri nagusiak, nahiko garbiak direnak (batik bat, euskararen normalkuntza ezaren eraginez sortutako faktoreekin estuki lotuak: literatura subalternoa, gorabehera askokoa, ez gizarte guztira hedatua,...), baina edonola ere irakurle "normal" batez mintzo ez direnak.

Ez-normaltasun hori hizkuntz -esan dezagun- klandestinitatearekin eta irakurleen osagai militantarekin lotua egon da maiz asko. Normalkuntza ezaz mintzo diren faktore esanguratsuak bi-biak.

Jakina, ez genuke ahaztu nahi gure literaturari askotan isuri zailon euskaldunon osagai genetiko letrafoa, hots, kromosometan zizelkatua bide daramagun idatzizko letra ororekiko herra. Ez dut ahaztu nahi, esaterako, Azkue adoretzuak 1925ean euskaldunon irakurzaletasunaz egin zuen konstatazioa: "y esto es más de tenerse

en cuenta tratándose de un pueblo como el nuestro, tan poco aficionado a la lectura"¹. Edota "Larreko"-k² garai berean euskaldunen irakurzaletasunaz zioena: "Euskaldunek ez dugu biziki maite ez irakurtzea ez idaztea; orgatik, Kanpion jaunaren azken gutuna bezelakoak andiegiak, lodiegiak dira guretzat. Ez orrialde aundia dutelako bakarrik, baizik eta jakinduriz aberatsegiak diralako. Lan ortarako ni bezelako alperrak direnak gutun laburrak naiago ditugu larriak baño. Laketago zaizkigu erakaspenak itz gutitan ematen dituztenak; gutun lodiak izitzen gaituzte"³.

Baina berriro diot, gainontzeko gizakiei ere falta ez zaien osagai genetiko erosoze hori ahaztu gabe ere, honako panorama hau zirriborra genezake ustezko euskal irakurleei dagokienez:

50 urtetik gorako irakurleak:

Kopuru txikiko multzoa, gehiengoak ez baitu euskaraz irakurtzen.

Oso berandura arte ez du euskaraz alfabetatzeko biderik ezagutu, ez behintzat bide normalik.

Beste hizkuntza batean izandako alfabetizazioaren transferentzia egin izan du eskuarki.

Nekazal gizarte bateko kidea, hots, literatura idatzia berarentzat baloratzen ez duena eta, areago, bizio literarioetarako denborarik gabekoa normalean.

Debekuak tarteko, hizkuntza propioan literatur obren gabezia nabarmena izan du gartzaroan.

(1) *Morfología Vasca*, II, 413, 13-14.

(2) Pablo Fermin Irigarai "Larreko" ez da edonor *euskal kanona*-ren erakuntzaren historian. Gogora bedi, esaterako, Lizardiri euskal literaturaren "bide berriez" jarduteko eta eztabaldatzeko ireki zion aukera paregabea ("Bide berriak", *Argia*, 1932/01/17).

(3) "Larreko": "Kanpion, jakintsu eta langille, *Euskariana dala ta*" (*Euskal-Esnaia* 313, 1930/01).

50 urtetik beherako irakurleak:

Kopuru altu samar batean bederen, aski alfabetizazio normala.

Literatura estreinatu berrian aritua nagusiki, hau da, azken be-
rrogeita hamar urtekoan.

Erreferentzia klasiko gutxi (eta ez literarioegiak).

Ez da ahaztu behar, halere, 40 urtetik gorako asko eta asko analfabeto funtzionalak direla bai euskaraz (bitxia da euskaraz ez irakurtzeko non jartzen duten eragozpena eta aitzakia: haiena ez omen den hizkuntza batuan!) eta bai erdaraz. Eta, euskaraz hitzun normalak izanda ere, 25 urtetik gorako ez gutxiak gaztelania dute irakurtzeko hizkuntza bakarra (erdal egunkari-aldizkari desberdinen salmentak lekuko).

Baina inpresio hutsal irudi dezaketen baieztapenok gorabehera, eskura ditugun inkesta eta estatistiketara –egungo gizarteak erreali-
tatea aztertzeko darabiltzan tresna sozialki onetsi eta, nonbait, ob-
jektibo horietara– jo dezakegu berri zehatzagorik jasotzeko.

Eleta-haria aberasteko hiruzpalau datu besterik ez.

Lehen aurreratu moduan, sona handia dute gobernuekin eta editoreen elkarrekin lotuta daudenek eta errentagarritasun ekono-
mikoagatik arduratzen diren enpresenek kaleratutakoek¹. Ildo horre-
takoak dira, esaterako, Espainiako MECek (bertako Editoreen Gre-
mioek burututa) agertutako datuak².

Esparru horretan, oso da interesgarria 2009ko “barometroak” Euskadiko irakurzaletasunaz dioena: “El 96,4% de la población de Euskadi a partir de los 10 años lee o bien libros (53,6%), o periódicos (87,9%), o revistas (47,7%), o cómics (10,4%) o en otros soportes”.

Datu interesgarritzat jo izan dugu nahiz eta ez akaso esangura-

- (1) Eusko Jauriritzak ere, oker ez bagaude, liburutegi guztien “erabiltzaileen” kontrola eramaten du (liburutegietara joaten den oro da “erabiltzaile”, berdin liburuak hartzerantz, egunkariak ikustera, zein ordenagailuekin jolastera edo etxeko lanak egitera), “irakurle” edo direnena barne.
- (2) Ondoko webgune honetan kontsulta daitezke urtez urte espainiar hiritarren irakurtzeko azturak eta liburuak erostekoak nahastan dituzten barometro esanguratsua: <http://www.mcu.es/libro/MC/ObservatorioLect/Estudios/estudiosMCU/lectura.html>.

tsuegia, zeren eta, besteak beste, bistan baita hilean behin liburu bat hartzen dutenak ere “ohiko” liburu-irakurletzat hartzen direla delako barometro horretan¹. Ondorioz, *ohiko liburu-irakurle* omen diren %53,6 horien multzoa honela osatzen da: %29,8k egunero edo ia egunero jotzen du liburuetara, %17,1ek astean behin edo birritan baino ez du hartzen libururik, eta lantzean behingo irakurleen multzokoa luridikeen %6,7k hilean behin edo irekitzen du liburu-formatukorik².

Irizpide horien ildokoekin sailkatuta³, populazioaren %3,6 beste-
rik ez dira ezer irakurtzen ez dutenak.

Gainontzekoel gagozkiela, %58,4k denbora falta jartzen dute aitzakiatzat gehiago ez irakurtzeko arrazoiaren artean. Halere, egia-
zkoagoa edo dirudi %41,2k aitortzen dutena, hots, ez zaila irakur-
tzea gustatzen edo aisialdia bestelako egitekoetan ematea nahiago
dutela. Eta “egiazkoagoa” hitza darabilgu ez irakurtzeko aitzakia kall-
ifikatzeko, zeren eta inkesta berak dioenez, batez beste, irakurtzen
eman zitzaizkeen 2,3 ordu eskaintzen baitizkio Euskadiko biztanle
bakoitzak egunero *telebista ikusteari*.

Espainia osoari dagokionez, oso egiten da harrigarria 2008an bertan barometro horiek bigarren hiruhilabeterako adierazten zute-
na: “*los lectores españoles leen una media de 9,3 libros al año y dedican 6,4 horas semanales a la lectura*” (gureak dira letra etza-
nak).

Errealitateak –edo agian lotsak– behartuta, 2009ko datuek
“zehaztu” egin zuten aurreko urteko “joera” hori: “*A los lectores*

- (1) Honela dio txostenak: “Se consideran lectores de libros los que leen al menos con una frecuencia mensual”.
- (2) 2010eko barometroan “lectores ocasionales” (eta ez “habituales”) direnekin elkartu dituzte multzo honetakoak. Politizatuuegia ez den edozein logikak aholkatuko lukeen bezala.
- (3) Negozioak negozio, oso bitxiak egiten dira barometroetako hainbat “datu”. Honako hauek, adibidez: “ Los lectores mensuales (liburua hilean behin edo birritan hartzen dutenak, alegia) leyeron en torno a los 4,7 libros en el año de media y los trimestrales (inoizka irakurtzen dutenak hiruhilabetearen barrera) 2,5 libros”. Liburuak gutxitan heldu arren, irakurle konpulsibo samarrak Euskadikoak nonbait. Eta, areago, zenbat eta gutxiagotan irakurri orduan eta proportzionalki liburu-kopuru handiago irakurri zuten, zeren eta “entre los que declaran no leer casi nunca libros, un 42,4% leyó el último año por término medio 1,9 libros”.

frecuentes (leen libros diaria o semanalmente), que se han consolidado en torno al 41% de los entrevistados, se les pregunta por el número de horas que leen por término medio en una semana, obteniéndose una media de 6,2 horas a la semana. Por primera vez se superan las 6 horas semanales de lectura" (gureak dira letra etzanak). Hori bai, era aski mirakulutsuan, batez beste irakurritako liburuen kopurua bere hartan mantentzen omen da: "El número medio de libros leídos en el último año es de 9,2".

Nolanahi ere, gremioek eta gobernuek ematen dituzten datu horiez ez fidatzeko arrazoirik ez dagoela pentsatu arren, egia da kostatu egiten zaiola ikertzaileari haiek datuetatik ondorioztatzen duten baikortasunaz kutsatuta suertatzea. Izan ere, joera berezia dute beren kultur egoera oso era positiboan atzemateko eta atzemanarazteko, eta datuak, haien iritziz, beti dira onak, hobetzeko modukoak, hori bai, baina, zalantza izpirik gabe, aurreko urteetakoak eta aurreko gobernukoena baino biziki hobekak.

Eszeptiko ultramontanoen artean legokeen mesfidantza-puntu horrexegatik, hain zuzen, ikuspegiak eta balorazioak orekatzeko ez da txarra izaten optimismo politiko-instituzionala bestetatik etorritako datuekin kontrastatzea.

Adibidez, Gallup-ek eta General Social Survey-k Ameriketako Estatu Batuetan burututako inkestetan oso bilakaera garbia ikusten da liburuen irakurketan¹: 1937an ameristarren %29k liburu bat irakurtzen ari zirela zioten bitartean, 1955ean %17ra jaitsi zen kopurua. Egoera ikusita, "doitu" egin zuten inkestaren diseinua, eta 1978an azken sei hilabeteetan liburu bat irakurtzen aritu zirela adierazi zuten %55ek. Inkestek errealitatearen goxoa edo islatu behar zutela eta, 1998an amerikar kontsultatuen %70ek jakinarazi zuten nobela, ipuin, poema edo antzerki lan bat aritu zirela irakurtzen azken urtean. 2007an ere "gorakako joera" erakutsi zuten datuek, %73k aldarrikatu zuten liburu motaren bat (eskolakoak barne!) irakurtzen aritu zirela azken hamabi hilabeteetan.

Errealitate gordinaren irakurketa positiboa bideratu ala ez, erantsi beharrik ez dago datuak urte horietan telebistaren hedapen sistematikoak zekarren eraginaren isla hutsa baino ez zirela: gero

(1) Ikus Crain 2007.

eta gutxiago irakurtzen zen, aisialdia ere gero eta bitarteko erakargarriagorekin betetzen hasia zelako.

Eta erlazio hori ezin hobeto ikusten da tradizionalki Europako lurralde irakurzaleenetakoak diren Herbehereetan mende erdi eska-sean irakurketari eta telebistari eskaini izan zaizkien ordu-kopuruen bilakaeran.

1955ean denbora librearen %21 eskaini zioten irakurtzeari (5 ordu asteko) etahamar minutu baino ez telebista ikusteari. Handik hogeitaz urtera (1975ean), 10 ordu igarotzen zuten herbeheretarrek astean telebista ikusten eta 3,6 ordu baino ez irakurtzen. 1995ean 2,10 orduzara jaitsi zen asteroko irakurketa-denbora (denbora librearen %9).

Herbehereetan gertatutakoaren irudikoa genuke inguru hauetakoa ere; eta hemen, ziur asko, biziki areagotua, lana, tresneria eta negozioak maite dituen herri honek inoiz ez baitu irakurzaletasun-tradizio lar izan.

Telebistaren audientzia kontrolatzen duen Kantar Media multinazionalak aurtengo ekainaren amaieran kaleratu dituen datuek erakutsi dute irakurketari itzal ezin handiagoga egiten dion errealitate telebisiboaren argazkirik zuzenena: batez beste, 2011n espainiar estatuan 247 minutuz ikusten da telebista, hots, lau ordu eguneko¹. Jakina, emaitzak ez dute gogoan izan interneten² edota gainerako pantailen aurrean (bideojolasekin, grabatutako filmak ikusten, etab.) ematen den denbora.

Datuok MECeko inkestetakoekin gurutzatuz gero, nola esango, egunak 24 ordukoak diren bitartean, balirudike Espainian edo ez dela telebista ikusten (eta egiantzekotasun gutxi dauka hipotesi horrek) edo, telebista dioten bezala ikusten bada, ez dela irakurtzeko

- (1) Batez besteko horrek bi mutur nabarmen ditu, hots, 65 urtetik gorakoek 323 minutu ikusten dute eguneko eta 4-34 urte bitartekoek 164 minutu.
- (2) Gain-gainean ditugun joeren nondik norakoez ohartzeko, aski bedi haur estatubatuarrek erakusten duten zaletasunari erreparatzea, izan ere, eguneko ordu eta erdi baino gehiago eman baitzuten interneten 2-11 urte bitarteko haurrek 2009an: "time spent online among children aged 2-11 increased 63 percent in the last five years, from nearly 7 hours in May 2004 to more than 11 hours online in May 2009" (http://www.nielsen-online.com/pr/pr_090706.pdf).

denbora fisikorik geratzen. Edo, hipotesi ankerra, langabezia-tasak gorabehera, irakurleek ez dutela denbora lan egiten galtzen.

Hemen, beraz, lehia bakarria –lehiarik izatekotan, telebista eta Sarea elkarren “adiskide” direla erakusten baitute ikerketa gehienek¹–, etxeko pantaila desberdinen artekoa litzateke, ez liburuekin edo gainontzeko letra idatziarekin. Baina horrek erakusten du garbien norik edo zeinek galdu duen bataila.

Hurbilagoko daturik ere ez da falta panorama osatzeko.

Nagusiki euskaldun den herri bateko liburutegian jasoak ditugu hurrengoak.

Haien partzialtasuna ukatu gabe ere, euskal herri tipikoaren irakurzaletasunaren beste plugu bat irudikatu lezake datuen estrapolazioak. Ezin jakin, halere, adierazgarriak bezain itxaropentsuak diren.

2009an 1.500 bat biztanle zituen herri horretan (onar bekigu, otoi, nolabaiteko anonimotasuna mantentzea), %82k euskaraz mintzatzeko gai aitortzen du bere burua (EUSTAT 2006).

Oro har, esan daiteke liburuen mundua emakumeena dela, batik batik irakurzaletasunaren indizera gehien hurbil daitezkeen eta garbikiaren erakutsi dezaketean mailegu-erabiltzaileen datuen ikuspuntutik².

Adinez haurrak eta, sexuari dagokionez, emakumezkoak dira mailegu-erabiltzaileak³.

- (1) Sarean nabigatzen emandako denborak ez bide du telebistaren aurrean igarotakoa murrizten. 18 urte baino gehiagoko estatubatuarren artean egindako ikerketa zehatz batek adierazten duenez, 2008an gehiengoak ia bederatzil ordu igarotzen zituen egunero telebista, ordenagailu eta telefono mugikorren pantailen aurrean, 353 minutu, 142 minutu eta 20 minutu, hurrenez hurren (http://www.researchexcellence.com/news/032609_vcm.php).
- (2) Egun, herriko 724 emakumeetatik 178 dira liburutegiko materialak (liburuak zein CDak eta bideo-zintak) mailegatzen dituztenak (% 24,6). Berriz, 805 gizonetakoetatik 76 baino ez dira etxerako zerbitzu horretaz baliatzen direnak (% 9,44). Kopuru horietan 120 mailegu-erabiltzailek hamasei urte baino gutxiago dute eta 134 besterik ez dira nagusiak.
- (3) Irakurleen sexuari gagozkiola, egunkariaren salmenta-datuekin osatu daiteke ikuspegia, arlo horretan gizonetakoak baitira nagusiki erosleak eta erosarazleak (eta, teoriarik, familia guztia irakurle). Datuek, edonola ere, oso toki txikia uzten diote euskarazko prentsari (6-9baino ez dira astegunetan –igandetan 13 inguru–saltzen diren aleak); erdarazko prentsak, aldiz, 60-70 ale saltzen

Esan gabe doa euskal literatura klasikoak ez duela lekurik liburutegiko erabiltzaileen interesen artean, mailegu guztiak baitoaz haur-literatura, best-seller, bidai-liburu eta nobela historikoaren il-dotarantz.

Horren haritik, pentsatzekoa da, herrian liburu-dendarik ez dagoenean (zenbatek erosiko ote du irakurtzeko libururik?) eta orotara herriko biztanleriaren % 16,6k bakarrik mailegatzen (irakurtzen?) duenean liburutegiko liburu-formatukorik (letrarik gabeko haur-literaturakoak barne), pentsatzekoa da, berriro diogu, ea MECeko irakurle-ehuneko garai horiek ez ote duten kale egiten noizean behin.

Azkenik, kontrasteak aberasteko, Euskal Filologia karreran, hainbat urtetan, lizentziatura lortzeko bezperatan ikasleengandik jasotako “aitorpen”-etara jo genezake. Esan beharrik ez dago egungo euskaldun gazteen irakurzaletasunaren mailaren adierazgarri izan daitezkeela oro har, nahiz eta, lehen hipotesi gisara, uste izatekoa litzatekeen euskal literatura klasikoan eta garaikidean barrena nabigatzeko formazio espezifikoa duten filologo berri horiek gazteen artean ohikoa dena baino askoz ere irakurzaletasun-indize altuagoa erakutsiko dutela.

Baina datuek beste errealitate bat erakusten dute. 2008an, kurtsoaren amaieran, ikasleen %24 ez zen ezer irakurtzen ari (ezer ere ez!), eta irakurtzen ari ziren gaiontzekoetatik % 75 behartuta ari ziren, hau da, ikasgaietan irakurri behar zirenak baino ez zituzten irakurtzen.

Inork amaierako azterketen izuari egotziko ziokeen zaletasun-falta hura, halere, ez zen orekatzen bestelako datuekin: haietako gehienek aitortu zuten (ehunekoen beharrik bai?) euskal liburu klasiko bat bera ere ez zutela osorik irakurri karreraren azken kurtsoa arte; eta orduan ere, denborak eta hamaika ikasgaitako programek agindutakoaren zigorpean irakurri zituztela.

2011ko maiatzean jasotako datuek ere ildo bereko panorama

ditu lanegunetan eta igandetan 100-110 inguru. Euskara hutsez argitaratzen den eskualdeko astekariak 50 bat ale saltzen ditu astero, gehien bat emakumezkoek erosten duten erdarazko prentsa grafikoaren pareko kopurua. Ikuspegia errealago bilakatzeko, horri guztiari astean behin herriko etxe guztietara dohainik banatzen den euskarazko berriketaria gehitu beharko litzaiotke (ez dago irakurtze-indizeen daturik).

erakusten dute, bai irakurketez, bai eta irakurtzeari eskaintzen dioten ordu-kopuruei dagokienez ere.

Bizitzan barrena irakurtzeari eskainitako ordu-kopuruez galdetuta, hona erantzunak:

Astean zenbat ordu eskaini/eskaintzen diozu irakurtzeari?¹

kbl	k3u	k4u
6	2	5
3	5	7
2	2	4
1	1	2,5
2	3	4
2	3	5
4	5	6
3	2	2
0,5	2-3	4-5
4>5	4	4
7	7	10
7-8	3	3
2	2	2
6>8	10	8
4	5	5>6
3	12	12
5-6	7-8	6-7
15	12	12
7 (liburu bat/hilab)	"Dexente"	0 (ikasgaiko liburuak bakarrik)
4 >5	5	7(>4)
12	15	15

Honako hauek dira ondorio azpimarragarrienak gaingiroki:

Irakurtzeko denborarik ez dutela diote gehienek.

Inoizka motibazio-faltari ere egotzi diote nahi beste ez irakurtzeko arrazoia.

Unibertsitatean sartu aurretik, ikastetxean agindutako liburuak dira irakurri diren (ia) bakarrik.

(1) Ondoko laburdurek honako esanahia dute: kbl (unibertsitateko karrera hasi baino lehenago) - k3u (karrerako lehen hiru urteetan) eta k4u (karrerako laugarren urtean).

Unibertsitatean sartu aurretik ia ez da euskal klasiko bat bera ere irakurtzen (XVI-XIX. mendera bitarteko titulu bat baino ez da aipatzen: *Peru Abarka*).

Unibertsitateko lehen hiru urteetan, ikasgaietan agindutakoak dira irakurri diren liburu bakarrik.

Karrerako azken urtean irakurritakoen artean, ia inork ez du aipatzen Euskal Literaturako klasean (edo beste irakasgaiaren batean) lantzekoa ez zen izenbururik.

Gehienek Euskal Literaturaren Historian derrigorrezkoak zituztenak bakarrik irakurri dituzte (6 liburu). Batzuk, horiek ere ez.

Lizentziaturara hurbildu ahala, irakurzaletasuna kamustu egiten da, agortu.

Ikasleek egiaztatzen duten bezala, paperezko euskarria darabilen letra idatzirako tokirik/denborarik ez dago egungo gizartean, ez bada irakaskuntzan, ikerkuntzan edo espezializatutako medioetan.

Egungo gizartea, izatez, ez da letrazaleegia, ez behintzat pape-rean inprimatutako letren zalea. Ikusten ari garen bezala, ez dio gusturik ateratzen. Horren orde, esfortzu gutxiago eskatzen duen eta informazioa azkar, testu gutxirekin eta batik bat irudi eta grafikoen bidez eskaintzen duen teknologia berriaren zale egin da. Eta berdin informatikaren abantaileri zaporea hartu dieten gizon eta emakumeak. Haiek, agerikoa da, *online*ko bitartekoak baliatuz, aldi bereko komunikazioarekin eta letra birtualekin ordeztu ditzakete ezinbestez modu zeharo diferituan hedatu behar diren letra inprimatuak. Hortik, ziurrenik, liburu, egunkari eta aldizkari inprimatuen irakurketaren (eta salmenten) etengabeko gainbeherakada.

Baina, orain arteko datuok gorabehera, irakurri, badirudi irakurtzen dela. Horra, adibidez, liburu digitalen arrakasta, gai desberdinen inguruko foroen eta egunkari eta aldizkari digitalen gorakada, smsak, etab.

Irakurri, bada, inoiz baino gehiago irakurtzen omen da gaur egun ("con internet hemos vuelto a la era alfabética" dio U. Eco¹),

(1) Akaso desbideratuago dabil hurrengo baieztapenarekin: "Si alguna vez pensamos que habíamos entrado en la civilización de las imágenes, pues bien, el ordenador nos ha vuelto a introducir en la galaxia Gutenberg y todos se ven

baina, irakurtzen denean ere, euskarri digitaletan eta oso "modu" berezian egiten da¹, ez paperean eta ohiko "azturak" gordez.

3.- Eta irakurri behar al da? Zergatik? Zertarako?

Nahiz eta ez jakin zergatik, liburuaren eta irakurketaren aldeko jarrerak eta poseak oraindik prestigioa ematen dutela dirudi.

Zeruetako jainkoak baino ezagutzen ez duen arrazoi misterio-tsuren batengatik, gure gizarteak liburuaz eta irakurketaz dagien balorazioa oso bide da garrantzitsua. Alde guztietatik laudatzen da irakurketa eta irakurzaletasuna eta taigabekoak dira haren aldeko hitzak eta kanpainak. Batik bat (hona beste misterio bat!) haur eta gazteei zuzenduak, izan ere, adineko jendeak bere zaletasunak dagoeneko fosilizatuta eta aldaezin baleuzka bezala eta irakurketarena gazte-jendearen kontua balitz bezala jokutzen baita.

Eta, noski, gizarteak kezkatu aurpegia jartzen du haur eta gazteek gero eta gutxiago irakurtzen dutela egiaztatzen duenean, gizarteak, oro har, oso ondo baitaki irakurtzeak nolako abantailak dituen eta nolako onurak dakartzan orain, gazteen nortasunaren garapenerako, eta, bereziki, etorkizun laburrean, sistema ekonomikoaren gurpiletan sartu ahal izateko prestakuntzarako. Eta, are, sozializatorako, elkarbizitazarako eta demokraziarako.

Hori guztia oso ondo daki Gizarteak, oro har; eta Espainiako MECek ere bai.

Irakurketa Sustatzeko Planak dioenez, "La lectura es una herramienta fundamental del desarrollo de la personalidad, pero también lo es de socialización como elemento esencial para convivir en democracia y desenvolverse en la sociedad de la información"².

de nuevo obligados a leer" (Eco - Carrière 2010, 20). Irakurri, irakurtzen da, baina aldaketa nabarmen batekin: Gutenberg-ek ekarritako galaxia ez bezalako agertzen ari da Sareak ireki duena, harenarekin zerikusi gutxi duena, tresnaren ezaugarriek berek kutsaturik, zeharo desberdinak baitira batean edo bestean aurkitzen direnak.

- (1) Horren adierazgarri dira aldizkari eta egunkari digitaletan irakurgalei (albiste zein iritzi-artikuluak) eman behar izan dizkieten tratamendu, estilo, sakontasun eta izaera berriak. Printzipioz bederen, testu inprimatuena baino arinagoa eta laburragoa (eta azalekoagoa) dirudi Sareko irakurleak eskatzen dienak.
- (2) Ikus <http://www.mcu.es/libro/MC/PFL/index.html>.

Ez da falta, ildo horretan, irakurtzearen abantailak dozenaka zehazten dituen ahaleginik¹, baina (kasualitatez?) bat bera ere ez da ematen gure mundua harat eta honat darabilten gobernari eta bankarien "lana"-ri egokitu dakiokkeenik. Are gehiago, munduko herrialde nagusietako buru zenbaitek aski garbi erakutsi dute ez dakitela zer den liburu bat. Ospetsua da, esaterako, amerikar presidente baten anekdota hura, zeinean, diotenez, eskola bateko haurrekin zegoela, alderantziz hartutako ipuin bat irakurtzen aritu baitzen luze.

Ez dirudi Sarkozyk eta Berlusconi eta beste hainbat eta hainbat estatu-buruk ere eskola-garaitik hona liburu gehiegirik eskuztatu dutenik. Munduko gobernari gehienek bezala, beraien eginkizun larrietarako aski dute denbora lar eskatzen ez duen gutun edo orriren bat inoizka irakurtzearekin. Edota besteri irakurraraztearekin.

Izatez, Inork imajinatzen al du mundua euren eskuetan darabilten politikariak, finantza eta bankuetako buruak, enpresa-gizonak, etab. denbora galtzen liburu bat (berdin nobela, poemario, antzerki-lan zein saiakera) irakurtzen? Ez dugu haien irakurzaletasuna neuritzen duen barometrorik ezagutzen, baina huts egiteko beldurrik gabe asma genezake nontsu eta nolakoak diren portzentaiak. Eta horren arrazola argia da: pertsona "eginak" dira, burua ere "egina" dute eta, azkenik, "haien eginkizuna" aurrera ateratzeko behar duten guztia ere badakite dagoeneko, eta ez daude prest serio ez diren kontuetan aritzeko eta, are gutxiago, inora ez daramaten testuak dekodetzen ibiltzeko. Hori bai, agerpen publikoetan-eta ez dira geratzen liburuaren eta irakurketaren balioa eta abantailak aldarrikatu gabe.

- (1) Honela erantzuten dio CLIJ (*Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*) izeneko aldizkariaren zuzendaria den Victoria Fernández-ek "zertarako irakurri?" galderari: "Para vivir más, Para detener el tiempo, Para saber que estamos vivos, Para saber que no estamos solos, Para saber, Para aprender, Para aprender a pensar, Para descubrir el mundo, Para conocer otros mundos, Para conocer a los otros, Para conocernos a nosotros mismos, Para compartir un legado común, Para crear un mundo propio, Para reír, Para llorar, Para consolarnos, Para desterrar la melancolía, Para ser lo que no somos, Para no ser lo que somos, Para dudar, Para negar, Para afirmar, Para huir del ruido, Para combatir la fealdad, Para refugiarnos, Para evadimos, Para imaginar, Para explorar, Para jugar, Para pasarlo bien, Para soñar, Para crecer" (http://bibliotecadeaula.animalec.com/33_razones.pdf).

Ildo horretan, izugarri esanguratsua da bankuek nola argitaratzen dituzten liburuak (klasikoak barne) eta nola "sustatzen" dituzten liburutegi digitalak eta nola zabaltzen dituzten mezu liburuzaleak. Eta are izugarriagoa nola sinetsarazi nahi diguten, letren balioztatze horrekin, beraiek sinesten ez dutena ere: literaturaren eta hitzen balioa mundua aldatzeko¹.

Ezin hobeto erakusten du horrek, letren munduak eta liburuak prestigiorik bai, badutela eta, antza, eman ere ematen dutela oraindik, baina liburuaren trabarik gabe lasai asko bizi eta bidera daitekeela mundua. Batez ere, XXI. mendeko mundua eta gizartea.

Bistan da, beraz, horrek guztiak ondorio argi batera garamatzala, alegia, irakurzaletasunaren *bataila* bere neurrian eta dagozkion parametroetan hartu behar izatera, eta bidenabar esanez, irakasleok deformazioz izan ohi dugun errudun-kontzientzia alferrik elikatu gabe.

Zeren eta, Carr-ek gogoratzen duen moduan, "el futuro del conocimiento y la cultura ya no se encuentra en los libros ni en los periódicos, ni en los discos o CD. Se encuentra en archivos digitales difundidos por nuestro medio universal a la velocidad de la luz" (2011, 114).

4.- Irakurketaren zama

Eta agian horrexegatik ez da garbi ikusten zer zentzu daukan "nola egin erakargarri X liburua irakurleei?" delako galderak, hain zuzen ere literaturaren irakurketari (irakurketari oro har, edo, nahia-go bada, irakurketa gratuitoari) eskolaz kanpo inolako garrantzi funtsezkorik ematen ez zaion garaian eta gizartean.

Izan ere, ezagutza eta informaziora iristeko bideez gainera, "baloreak" ere aldatuz joan dira eta, gaur egun, irakurketak (edo liburuak, nahiago baduzue) gauza zaharkituen tratamendua jasotzen du

(1) Duela zenbait urte Internet bidezko bankurik ospetsuenak etxe guztietara igorri zuen Gabon-gutuna, W. Whitman-ena omen zen "No te detengas" poemarekin (haren *Leaves of Grass*-en ez da horrelakorik agertzen). Poema hartatik hartutako eta nabarmendutako mezu letra-gurtzaileak honela zioen: "No dejes de creer que las palabras y las poesías sí pueden cambiar el mundo". Hain zuzen ere, banku orenen ikur dirudien esaldia.

praktikan. Nahiz eta, ahoz eta ozenki, liburuaren "orainaz eta etorkizunaz" mintzatu ohi den foro askotan.

Amazon etxeak kaleratu Kindle liburu-irakurgailuaren aurrean Philip Roth-ek esandakoak laburbiltzen du ongien egoera: "Arazoa da irakurtzeko ohitura desagertu egin dela. Irakurtzeko antena bat behar eta moztu izan baligute bezala da.

Seinalea ez da iristen. Kontzentrazioa, bakardadea, irakurtzeko ohiturak eskatzen duen irudimena. Gerra galdu dugu. Hogei urte barru kultura bat izango da irakurketa [...] eta irakurtzea, gutxiengo baten hobya"

Gero eta ageriago geratzen ari da, egun, liburu inprimatuaren kultura eta gizartea garai eta gizarte digitalari uzten ari zaizkiola tokia, edozein lekutatik begiratzen bazaio ere. Carr-ek jasotzen duen bezala, "como sociedad dedicamos cada vez menos tiempo a leer palabras impresas; y aun cuando lo hacemos, es a la bulliciosa sombra de Internet" (Carr 2011, 138).

Liburu inprimatuaren kultur hegemoniaren amaierarekin batera, patxadaz irakurtzeko denbora (eta aisialdia) ere kontsumo aktiborako denbora bilakatu da, horretara baizik ez daraman abiadura eta presapremia baita gizarte honen gako nagusia. Zaiden dioen bezala, "ante la disyuntiva de tener tiempo o cosas, hemos optado por tener cosas. Hoy, es un lujo leer a Sócrates, no por el costo de los libros, sino del tiempo escaso" (1996, 29). Nonbait liburu baten irakurketak behar baino denbora, arreta eta esfortzu gehiago eskatzen dizkio irakurleari; eta gizarteak, ordea, hori guztia gainditu ahal izateko bide erosoak eskaintzen dizkio orain arteko irakurleari Sarearen bidez.

Esaterako, liburuaren kontatzen den narrazioaz jabetzeko hamar-hogei ordu behar badira bakardadean, isilik, kontzentratuta eta jarre-ara aktiboan (irakurketa deskodetze-lan intensoa baita), narrazio hori bera (?) eskaintzen dio jarrera pasiboan ikus dezakeen film baten bitartez denboraz gainezka ez dabilen irakurle ohiari. Edo saiakera lehorra bada liburuak dakarrena, lerro gutxitan laburtua eta behar beste eskema koloretzatuz lagunduta eskainiko zaio funtsezkoena sarean, berdin power-point eder batean bilduta zein bere intereseko izan daitezkeen bestelako informazioz eta irudi zoragarri osatutako web-orrian. Liburu inprimatuak eskaintzen ez duen aukera paregabea, hortaz: obraren berri laburra eta,aldi berean, gauza bakar bat

baino gehiago egiteko abagunea (aseguruak, kontaktuak, promozioak, albisteak...). Han-hemen klikatzea besterik ez du eskatzen pantailak.

Gizartea dagoeneko ohartua da irakurketak (sakonekoa eta harabotsik gabea) ezer gutxi dakarkiola inori, lan eta esfortzutik at; alferrikako gauzen parekoa dela, azken batean. Lichtenberg-ek aipatzen zuen abantaila hark ere ("egiazki, pentsatu beharrik ez izateko irakurtzen du jende askok") ekarpen izateari utzi dio aspaldidanik, bestelako bideak –erakargarriak bezain merke eta erosoak– baitauzka gizakiak ez pentsatzeko, burua bestelakatzeko edo gogoa hegan igortzeko, teknologia berrien ildotik etorritako bideak batik bat. Hortaz, irakurketa, ezer izatekotan, denbora betetzeko (edo, apreziazioen arabera, galtzeko) bitarteko bat besterik ez da, norberaren garapenak ezertan nabaritzen ez duen zerbait. Sudokuen moduko denbora-pasa bat. Hori eta, noski, haur eta gazteek promozio sozialerako gainditu behar duten langa hutsal aitortu ezinezkoa.

Haren orde, Informatikak eta Sareak eskaintzen dituzte giza-kiak behar dituen informazio eta ezagutza guztiak; eta merkatalgorako bideak, eta mota guztietako trantsazioetarakoak, eta burtsa eta merkatuen *jolas*etarakoak, etab.

Eta diagnostiko gordin-latz horretatik ez da guri hemen modu berezian interesatzen zaigun Hezkuntza Sistema bera ere aldentzen.

Dakitenez diotenez, sistema ekonomiko neoliberala Hezkuntza sistema berri bat ezartzen eta hedatzen ari da munduan barrena, eta ez hain zuzen letren lanketarako eta giza-formaziorako aproposena, eta bai, berriz, diru eta merkatu-xedeak asetzeko; oro har esanez, Hezkuntza ere kontsumo-gizarte kapitalistan aplikatzen dituen eske-mekin maitekiro ezkonarazteko. Jakina, hark garapenaren muintzat dituen informatika, interneta eta teknologia oro –ballabide ikaragarri bikainak balira ere– liburuak ahalbidetzen dituen hausnarketa lasaia eta sen kritiko sakona ordeztara etorri(ko) dira hezkuntzara, ez dira-eta horiek hain preseski egungo Sistema honek elikatze behar dituen gaitasun egokienak.

Gainera, interesak interes, ez da inguruotan falta politikari eta gizarte-eragilerik konbentzimendu osoz aldarrikatzen dutenak "que navegar por la Red es un sustituto válido, incluso mejor, de la

lectura profunda y otras formas de pensamiento calmado y atento" (Carr 2011, 140).

Ez gara ari inolako liburu-minik azaldu nahian. Baina gero eta nabarmenago agertzen ari da internetak eta informatikak bideratzen duten han-hemenkako oilo-aztertzean aritzeak Gutenberg-en galaxian ikasiak genituen irakurtzeko azturak itzaltzen dituela poliki-poliki eta, hori gutxi balitz, irakurtzeko ahalmena bera ere bai¹.

Hortaz, ez dirudi harritzekoa denik, ez eta ildo horretatik gehiegi aldentzen denik ere, ekainaren amaieran bertan kaleratu berri den PISA izeneko txostenak² erakutsitako egoera gordina.

Oraingoan, 15 urteko ikasleek irakurketa digitalerako dituzten gaitasunak neurtzea zuen xedea³ eta, haren arabera, estatu espainoleko ikasleak (Heogaldeko euskaldunak barne) azkenetakoak geratu dira, hain zuzen ere 19 herrialdeetatik 14. tokian⁴, eta tradizionalki irakurketa-arloan ohi duten ahulezia endemikoa arlo digitalean ere erakutsiz.

Baina txarrena ez da postua, horrek erakusten duen "maila" baizik.

Hezkuntza Ministeritzak dagien interpretazio interesatuegia gorabehera ("el 77% de los alumnos españoles de 15 años muestra un rendimiento en lectura medio o alto que les permite localizar e interpretar información bien definida en contextos habituales para él"), kontua da ikasleen %23,1 "2. mailatik behera" daudela (ba ote eufemismo hoberik bost mailatik baxuena –ia erabateko "analfabetismoa"–izendatzeko?), hau da, "nevertheless, although the digi-

- (1) "Cuando nos conectamos a la Red, entramos en un entorno que fomenta una lectura somera, un pensamiento apresurado y distraído, un pensamiento superficial" (Carr 2011, 143-144). Eta urrunago darama autoreak bere hipotesia: "la Red muy bien podría ser la más potente tecnología de alteración de la mente humana que jamás se haya usado de forma generalizada. Como mínimo, es lo más potente que ha surgido desde la imprenta" (*idem*).
- (2) Kooperazio eta Garapen Ekonomikorako Erakundeak bideratzen duen txosten honek herrialde garatuetako 15 urteko gazteek irakurketa, matematika eta zientzia arloetan duten ezagutza/trebakuntza-maila neurtzen du.
- (3) Edo txostenaren zuzendaria den Andreas Schleicher-ren hitzetan, "lo buenos o malos que son para acceder, manejar, integrar y evaluar información; construir nuevos conocimientos a partir de textos electrónicos" (*El País*, 2011/06/28).
- (4) Ikus <http://www.oecd.org/dataoecd/46/55/48270093.pdf>.

tal reading skills of these students are not necessarily negligible, they are performing at levels that are not likely to allow them full access to educational, employment and social opportunities in the 21st century" (OECD 2011, 50).

Eta, areago, etorkizun iluneko ikasle horiei %25,4 gehiago erantsi behar zaizkiela egoeraren larriaz jabetu ahal izateko, 2. maila gainditu ezinik geratu baitira, izan ere. Orotara, beraz, %48,5 dira irakurketa digitalean (ere!) zailtasunak dituzten ikasleak. Ikasleriaren erdia, alegia.

Baina orain hemen, geroago hor, hurrengoan han, Gizartea presa handia azaltzen ari da ikaslea produkzio-sistemara igarorazteko, eta ez dio garrantzi gehiegirik ematen berak dagoeneko arbuatua duen liburu inprimatuaren irakurketan ikasleek erakusten duten porrot ebidenteari. Izan ere, arras desregulatua eta ia morrontzaren parekoa bilakatzen ari den lan-merkatuak ahalik merkeen eta hoberen ekoizten dakien jendea behar du, 65 orduko lan-asteak jasaten dituen, gaixotasuna lanera ez joateko aitzakiazat erabiltzen ez duena, mugikortasunerako gertu dagoen jendea behar du, ekoiztutakoa eta gehiago kontsumitzeko prest dagoena..., eta ez pertsona kritikoak eta "irakurketa" sozio-ekonomikoak eta laboralak egiten dituztenak.

Liburu inprimatuak eskatzen dituen denborak, jarrerak, sakontasunak... eta eskaintzen dituen hausnartze-bideak, jarrera kritikoak, etab. ez dira, hain zuzen, gizarte-mota horrekin ezkontzen.

Nolanahi ere den, hemen ez gara liburu klasikoak iraunarazteko proposamenak egiten hasiko. Irakurketa digitala/ez digitalaren egoera konstatatu besterik ez dugu egin gura, horrek eragin zuzenak baititu hona ekarri gaituen gaiaren inguruak jorratzeko unean.

Egoera agonikoa batzuen ustez, etorkizuneko egoera historiko normala beste batzuen¹, kontua da ea egungo irakaskuntzaren *jasaille* ditugun haur eta gazteei zer edo zerbait eskain dakiekeen

(1) "Historically the era of mass reading, which lasted from the mid-nineteenth through the mid-twentieth century in northwestern Europe and North America, was the anomaly. We are now seeing such reading return to its former social base: a self-perpetuating minority that we shall call the reading class" (Griswold, McDonnell, Wright 2005, 138).

irakurtzeari erakargarritasunik har diezaioten eta, horren ondoren, *reading class* delako anaidiari lot dakizkion.

5.- Pare bat kontsiderazio simple, gazteak eta irakurketa-zigorra zuribide

Gazte izateak badu berez ukitu komiko-dramatikorik, batez ere nerabezaro bezala ezagutzen den etapa horretan. Eta delako ukitu hori kontzeptualizatuko edo bagenu, amesten den askatasun faltarenak lirudike gazteak gutxien jasaten duena. Izan ere, eskaintzen eta eskatzen zaien guztia orainaldiari eta beren nortasunari uko egitea bezala atzematen dute, guzti-guztia baita baldintza, errealtatearen printzipioetara makurtzea, etorkizunerako prestatu beharra, bizitzaren aurrean beralek baino inkontzienteago direnen morroi gisa aritzea...

Gizarte honetan, hamazortzi-hogei urte izan arte gaztea ez da askatasun-errainurik ezagutzen hasten. Gero ere, gutxi ezagutuko ditu, ziurrenik, baina ordura artekoa latza gertatu ohi zaio, dena iruditzen baitzaio debeku eta derrigortasuna.

Hizpide dugun irakurketa bera ere, munduan beharko litzatekeen kiroliek askeena, derrigortua sentitzen du gazteak normalean. Batik bat, egungo gazteak, bai, eskolako lanak eta eskolatik kanpoak direla eta, denbora libre eta aspertzea -aspertze askatzailea eta sortzaile/sorrarazlea, alegia- zer diren ezagutzeko aukerarik ere ez duen gazteak.

Eta gurasoak ez badira, eskolak, kontua da guztiek agintzen diotela zer irakurri, zenbat, zenbatero eta nola. Horrela, libertatearen esparru izan beharrean, kondena bilakatu ohi zaio gazteari irakurketa. Hala edo hola gainditu beharreko kondena. Tranpeatzen -eta irakurri gabe, hain zuzen- gainditzten den kondena, eskuarki. Eta ondorio bezala, irakurketari higuina hartzea eragingo duena.

Azaletik bederen latz gisa identifikatu ohi den egoera horren aurrean, gobernuek, handiek zein txikiek, bakoitzak bere irakurketa-plana burutzea erabakita, egun hor ditugu sail, kargu, bulego eta besaulki mordotan garantzen diren irakurketa sustatzeko planak, irakurtzera animatzeko kanpainak, letren promozioak, etab.¹

(1) Ikus, adibidez, <http://www.mcu.es/libro/CE/FomentoLectura.html>. Guk dakigula, euskal erkidegoak oraingoz ez du horrelakorik burutu.

Oso dira interesgarriak irakurzaletasuna bultzatzeko planak eta kanpainak, ez dugu zalantzarik; baina esango genuke nekez moztu dezaketela zauriaren odol-jarioa.

Izan ere, planak eta kanpainak gorabehera, bestelakoak behar dira sendagaiak, eta arazoa kudeatzeko hari nagusiak.

Inor gutxi ohartzen bide da irakurketarako funtsezko baldintzak ez direla propagandaren esparrukoak edota idazle, liburutegi eta editorialek landu ditzaketen horietakoak¹. Gure adinekooi, esaterako, inoiz ez zaigu edizio erakargarririk eskuetan jarri (gogoratzen Salgariren orri ilun eta letra txiki eta trinkoko *adreilu* zoragarri halek?) edo enidblytonik, dumasik, cervantesik eta agathachristierik eskolara etorri, baina haien liburu gehienak genituen irentsita hamabost urterekin (bihotzerreak eta indigestioak barne). Alabaina, guk bagenuen egungo gazteek ez duten gauza bat, guztiz ezinbestekoa dena: denbora genuen, aisia, patxadan aspertzeko aukera, denboraren esperientzia izateko bidea.

Eta hain zuzen ere, denbora behar da irakurtzeko, egun teknologia berrieekin erraz mozorrotzen dugun denbora hila da behar dena. Irakurtzeko, margotzeko, aspertzeko edo nahi dena egiteko. Denbora, eta jakina, denbora horren kudeaketa egiteko ahalmena eta askatasuna. Jakina, denboraren kudeaketa hori egiazkoa izan dadin ezin dira falta funtsezko ballabideak, dela liburua, margo-kutxa edota argazki-makina. Baina denbora da lehenbizi faktorea eta baldintza.

Eta hori da, preseski, egungo gizakiari, eta batik bat haurrari eta gazteari, eskamoteatzen zaiena: denbora. Edo lanarekin eta bete-beharrekin agorrazten diolako², edo alienazio huts izatera iritsi daitezkeen hainbat ballabide eta kontsumo-modurekin estalarazten

- (1) Gurean liburuaren eta idazlearen inguruan jarri ohi da azentua: liburu erakargarriak egin behar dira, formaz eta edukiz, gazteen "problematika"-tik hurbileko gaiak jorratu, idazleak ezagutzeko aukera eman behar zaie gazteei... Eta, horrela, ehundaka saio antolatzen da "idazleak eskolara" joan daitezen, euren liburuei buruz saio akademiko baten barruan mintza daitezen, liburuak ikasleei sina diezazkieten, etab.
- (2) Gizarte kapitalista honetan, "el trabajo es la causa de toda degeneración intelectual" (Lafargue 2010, 13).

diolako eskaintzen diona, kontua da denboraren esperientzia dela gizarte-mota honek galarazten duen lehen faktorea.

Izatez, irakurzaletasuna bultzatu nahi bide duen Gizarte honek nekez ezkuta dezakeen kontraesan eskerga hori darama bere baitan: boterea (eta dirua) dutenen pribilegioa eta monopolioa da denbora; bizitzeko lan egin behar duenak, berriz, ezin du horrelakoetara aspiratu. Gizarte-sistemak ez dio denbora dastatzen uzten, ez dio denbora bere hartan baloratzen uzten, ez gogoz edota interesik gabe behintzat. Eta ez dio, ondorioz, denborarik eskaintzen, ez eta askatasuna areagotzeko aukeratzat hartzen uzten ere.

Hori bai, "denbora urrea da" predikatuz, bere esanetara mukurrazten gaitu, eta, logika berarekin segituz, "denbora aprobeztatzeko da" mailuarekin doktrinatzeko gaitu eskolan, lantegian, kallean, etxean; eta txintxo-txintxo geureratzen eta geuretzen ikasten dugu oharkabean lelo madarikatua, erlijio kapitalistaren kontsumo-zerbitzu hutserako bada ere.

Ez du ahalkerik, halere, gazteari eta haren atzean dauden familia, eskola eta egitura orori diruak, bitartekoak eta planak... eskatzeko, zertarako eta, gazteek irakurri ahal izan dezaten eta, marabilen maratila, irakurzaletu ere daitezten.

Berandu samar eskatu, horratik (eta ziurrenik). Pirandello-k aspaldixko (horrenbeste denbora eta horrenbeste arreta osten dizkiguten teknologia berriak agertu baino lehen!) idatzi zuen moduan: "Zer axola izan dakioke gaur jendeari poesia (literatura eta liburuak, esan genezake guk hemen), zer axola izan dakioke gaur jendeari poesia, noiz eta gaur egun, oraina bizitzeko denborarik ere ez duenean?" (*Bonn-eko kaierak*, 304 or.).

Zeren eta irakurketak (barka erredundantziaren astuna!) denbora eskatzen du, alferrikako denbora eta alferkeriarako ere den denbora, guri, bidenabar esanda, gure Axular klasiko handiak hain zinez anatemizatu, eragotzi eta debekatu zigun denbora hori bera.

Duela lau egun galdetzen zuen Iban Zalduak ea eskolak literatura maitatzen irakatsi behar duen¹.

- (1) Ikus "Ez goi eta ez doi" artikulua, *Berría*, 2011/06/26.

Nahi beste kontsiderazio eta hausnarketa izanda ere, ematen du lan nekeza litekeela hori egun eta hemen. Baina literatura maitatzen irakasteko xedea sobran ez dagoen arren, ematen du aski lukeela eskolak gutxienez literatura baloratzen erakutsiko balu behingoz.

Eta literatura baloratuko du hura irakurtzeko denbora ere baloratzen has dadinean eta, jakina, azaleko analisisi eta gainontzeko teknizismo hutsalei (poetika, semiotika, pragmatikari dagozkien) lehentasuna emateari utzirik, benetako irakurzaile apasionatuen eta biziotsuen lekukotasuna eskain dezanean eta eskain diezalenean. Baina momentuz, egia esan, ezin jakin liteke zaharkituak, baldintza-zkoak, alegiazkoak, gerokoegiak edo aspektu gabeak diren aurreko perpausean erabilitako aditz-forma horiek guztiak.

Gizarteak eta Hezkuntza sistemak berak jartzen dituzten baldintzen aurrean, ez dirudi egiten dutena baino askoz haratago joan daitezkeenik Eskola eta irakasleak. Dena den, xede bikaina beteko luke Instituzioak Literatura eta literaturarendako denbora benetan baloratzetik hasiko balitz eta baloratzen erakutsiko balu. Ondoren, bestelako xedeetara ere ausartu liteke: kanonak kritikoki pentsatu, norabideak erakutsi (zer, zertarako, nola, noiz, zenbat... irakurri), behin-behineko formulazio-saiakerak egin (kanon "partzialak", etab.)... Baina, zalantzarik gabe, ikastetxean ere denbora behar litzateke lehenengo lehentasuna. Eta denboraren zaporea dastatzea, askatasunerako uneak lantzea, irakurketarako (literaturarako) espazioak sortzea... lehentasun horren berezko adarreztaketa¹.

(1) Onar bekik honekin loturiko esperientzia pertsonal bat kontatzea. Duela hamar urte, Gasteizko ikastetxe batean irakasle aritzeko aukera izan nuen 12-13 urteko ikasle ez-euskaldun ez osatutako klase batean. Gela arrunta zen, nahiz eta, ohi bezala, ikasle haietako batzuk testuak ulertzeko zailtasun handiak zituzten eta ez zen kide gatazkaririk ere falta. Testuez gain beste ezer irakurtzen ez zutela ikusirik, proposatu nien ikasleei beraiek etxetik ekarritako liburuekin liburutegi bat antolatzea gelan eta astero hiru egunetan, arratsaldeko lehen ordua beraiek aukeratutako liburu bat irakurtzeari eskaintzea. Inolako presiorik gabe, ez bazen irakurketaren orde eman beharrekoak genituen ikasgaiak (matematikak? zientziak?) modu hartan saihestu egiten zirela, ondo iritzi zioten proposamenari. Onartu eta egin, beraz. Handik aurrera, mahai gainean liburu eta apunteak hartzeko arkatza eta orri bat besterik ez zutela, laster asko ikasi zuten ordu hura isilik eta norik berea irakurtzen emateko gordea genuela. Lehen egunean bertan hasi ziren hainbat ikasle (neskak, gehienbat) liburuak etxera eramaten eta hurrengo saiorako erdi bukatuta ekartzen. Liburuak irakurri ondoren eskatzen zitzaizkien gauza bakarra zen

Eta garbi gera bedi literatura baloratzea ez dela ikasleak, irakurritako pasarte bakoitzeko, testu-iruzkinetan buru-belarri jartzea, izan ere, irakasleon kontzientzia txarraren lasaigarri den ariketa mota honek irakurketari eta literaturari gustua kentzeko asmatua baitirudi. Obra baten balore estilistiko-literarioak dastatzeko bitartekorik egokiena bailitzan, iruzkin horiek literatur obra guztiak irakurleengan sorrarazten duten esperientzia aske errepikaezina kondentatzen dute irakurle gazteetan. Irakasleon deformazio akademikoaren subproduktua dirudien derrigorrezko ariketa akademiko hori ikusmiran izateak errotik hondatzen du dastatze literarioa. Batik bat, oraindik egin gabekoak diren irakurleen artean. Todorovek gogoratu bezala, "lo que está destinado a todos es la literatura en sí, no los estudios literarios" (2009, 36). Eta gazteen irakasleek ezin dute hori ahantzi.

Akaso horietatik guztietatik aterako dira, ateratzekotan, irakurlea, irakurtzeko irrika eta irakurzailetasuna. Zeren irakurtzeak, Zaidék dioenagatik behintzat, ez du ezertarako balio: "es un vicio, una felicidad" (1996, 56). Eta bizioa eta zoriona kutsatu egin daitezke, transmititu ere bai beharbada, baina inolaz ere ez erakutsi.

Guztiarekin ere, bada irakurzailetasuna erroztatzera etorri ohi den bestelako faktore garrantzitsurik ere. Irakurzailetasuna, izan ere, esperientzia liberatzaile gisara sentitu behar da, ez zama bezala, iraunkor bilakatua nahi badugu geure baitan. Bestela, eguneroko eskarmentuak dioenez, laburra izaten da irakurlearen etorkizuna.

Eta ez gara ari pentsatu behar ez izateko irakurtzen duten horriengan.

Ildo horretako irakurketa-antsietateak bakar-bakarrik dira interresgarriak irakurtzeko trebetasun mekanikoa eta letrekiko atxikimendu "espirituala" lortzeko balio duten bitartean. Esperientzia liberatzaile, edonola ere, beste zerbaitekin uztartua joan ohi da. Horregatik, irakurzailetasuna finkatzen hasi bezain laster, garbi izan beharko genuke ez litzatekeela denborarik galdu behar (honatx gure kontraesan

oinarrizko fitxa bibliografikoa (datuak eta laburpena, nagusiki) osatzea eta, behin sinatu ondoren, klaseko fitxategian uztea. Ikasle konkretu bat kenduta, beste guztiak liburu bat baino gehiago irakurri zuten; zenbaitek, gainera, izugarriko dinamika irakurtzaileak erakutsi zuten, eta, eurek aitortuta, liburuak erosteko joera aski sistematikoa hartu zuten ikasturtearen amaierarako. Guztia ere, kontzientzia naiz esperientzia-mota hauek zeharo anekdotikoak direla eta gizarte-dinamikaren gurgilean neke izan dezaketela katakonbetako zokozorriak baino eragin gehiagorik.

ttipial), ez eta galarazi behar, edozein liburu begietaratuz eta irakurri¹. Irakurlearen bizitza laburra da eta, zinezko esangurarik izango badute, Kafkak zioen moduan, aizkora zorrotzaren gisan barneratu beharko lizaizkiguke liburuok, buruan eta gogoan izoztuta duguna zartatuz eta pitzaraziz.

Nolanahi ere, azken faktore hauek liburuak hautatzearen eta kanon delakoaren eztabaidara bideratzen gaituzte berriro ere: zer eskaini behar zaio egiten ari den irakurleari? zein xederekin eta zertarako? noraino bai/ez eskaini behar zaio aholkurik edota liburu-zerrendarik? norik prestatuak? zein irizpiderekin?

Euskal Literatura ez da galdera-sorta horretatik libratzen, jakina.

6.- Sei irakurle, sei liburu, sein a arazo?

Gainontzeko gizakiekiko enpatiak edota, akaso, gure errealitate psikologikoak modu baikorrean jolastera eramane nahi izaten gaitu sarri askotan, eta, horrela, eskolak errealitate desberdinak "salbatzeko"/aldatzeko ahalmena edukiko balu bezala pentsatzera ekartzen gaitu maizki.

Ildo horretatik, bada (aurrerantzean ere izango baitugu ezkor eta mesfidati izateko aukera gehiago), demagun egungo gizarteak/irakurleak liburuak baloratzen ikasi edo duela, denbora soberan duela eta, zorionaren zoriona, irakurtzeari eskaini nahi diola (literaturaren esparruan ari gara, lasai beraz!) denbora horren zatitxo bat (posiblea den heinean, jakina, 247 minutu kentzen baitzikigu egunero telebis-tak, batez beste).

Zer eskaini lekieke orduan irakurleei? Kalitatezko literatura bakarrik? Egungo literatura moderno-ulergarria bakarrik? Zer egin gure autore klasikoaren obrekin? Eta haiengana hurbiltzeko xedea izanez gero, zernolako trauma jasoko luke irakurleak klasikoaren zerrenda irekitzean?

(1) Horratik, lasai eta aurre-irizirik gabe planteatzekoa litzateke noraino literatura arrosarekiko adikzioak, *best-seller*en segimendu sistematiko eta esklusiboak, autolaguntzarako liburuekiko murrizketak eta bestek ez dituzten irakurlearen sentsibilitatea eta pentsamendua kamusten eta agortzen, edo noraino diren landu eta bultzatu beharreko esparruak.

Duela hogei hamar bat urte, Lasagabasterrek honako hau idatzi zuen: "De 101 obras escritas en los diferentes dialectos vascos desde 1545 hasta 1879, sólo 4 son propiamente obras literarias. De las 97 restantes, la inmensa mayoría son libros religiosos, donde se incluyen además de esa literatura ascética que tiene su puesto en cualquier historia literaria, los libros de piedad y hasta las traducciones" (1983, 255; gurea da letra etzana).

1879ra bitartean, lau obra besterik ez zuen Lasagabasterrek literariotzat hartu. Alegia, lau besterik ez literatura-irakurleen bazka izan zitezkeen euskarazko obrak.

Nekez ziurta nezake inoiz jakin izan dudane zein diren lau lan horiek zehazki, epe horretan, fraidearen arrautza-dozenan ez bezala, baten bat gehiago ateratzen baitzait beti batuketan; baina tira, ez dut uste hemen eztabaidatan sartzeak merezi duenik. Edonola ere, ezaguna da literatura-irakurleen bazka izan zitezkeen obra horien multzoa XIX. mendearen azken hogei urteetan aniztu egin zela, antzerki-lanak kontatuz pare bat dozena osatzeraino iritsiz.

Kontua da euskarazko literatur obra "puruak" direnak hain gutxi izanda ere, euskal irakurleak ez dituela ezagutzen eta ez duela, nola esan, ezagutzeko asmo gehiegirik ere erakusten. Eta are gutxiago, "purutasun" literario hori ez darien gainontzekoak ezagutzeko.

Klasikoen oro har, eta gurek gehiago, hori dute araua: haien horma-hobian ondo babestuta, ukitzea bera ere eragozten duen irudizko kristal hautsi ezin bat dutela aurrean, gurtzen ditugula. Izan ere, zahar, itxi eta hezetasun usaina ohi dute gizagaixoek (ia guztiak gizonak direlako baitarabilt "gizagaixo" hitza) eta, hori gutxi bailizan, idatzita utzi zutena zeharo "gaindituta" dugula uste izaten dugu halaber.

Distantzia ideologikoa ari gara, liburu batera iritsi ahal izateko sobran dagoen eragozpen itxurako prebentzio horretaz, hain zuzen. Istoria edo pertsonai on bat (eta ez da gure literatura klasikoaren kasua) edo oso aberasgarri izan daitekeen mezu bat aurkeztuko den ziurtasuna ez badago, nekez barneratuko da inor jadanik kronologikoki ere zeharo zaharkiturik geratu diren baso eta bide meharretan. Kontsumitzaile gisara, gainera, ohituegi gaude gastronomi, bidai eta *bricolage* desberdinetako genero praktikoetara eta, literaturan, haur

literaturara eta triada topikora (narratiba nagusiki, hogei kilometroko radioan egindako poesia zerbait, egungo problematikaz diharduen saiakera poxi bat, eta antzerki-lanik ez). Hortik landako guztia distantzia tematiko-erlijioso-generikoak ezabarazten du literatur ikuspegitik.

Baina klasikoen irakurketaren eragozpenak ez dira horretan agortzen.

Distantzia linguistikoa ere ez da gutxienekoa izaten, zeren eta nori zaio atsegin, esfortzurik gabeko itzulpen automatikoen uanean egonik, *hizkera zaharra eta ulertezina* zaigun hori deskodetzen hastea, hiztegi bereziak handik hona eta hemendik hara orrikatuz? Eta are, nori ez zaio egun sanskrito baina urrunekoago ere egiten berea ez den *euskalki edo azpieuskalkian* idatzitakoa?

Beraz, zein gipuzkoarrek irakurriko du *Peru Abarka?* zein gaztek *Meurtitzak?* zein agnostikok *Gabonetako ikuskizuna?* zein poetak *Eskaldunak?* zein hegoaldetarrek *Piarres Adame?* zein irakurlek *Linguae Vasconum Primitiae?* zein espiritu minberak *Lehenagoko eskualdunak?*

Filologo eta hizkuntzalarien lantzat utzi dugu desenkriptatze-lan hori guztia. Eta haietako alorraren lehorrak aginduta edo, oso inoizka baino ez zaie bururatzen esku artean darabiltzaten testuek jende ez filologoa ere izan dezaketela irakurle. Hortik, bada, haien edizio mar-dulak, aparatu kritiko exhaustibo eta bukatu ezinezko oharrekin, idazlanak kaleratzen laguntzera baino gehiago, paradoxikoki, fazistol astunaren azpian lurperatzera eraman ditzaketanak.

Esan nahi dudana: aldeko faktore bat bera ere ez dute euskal klasikoek egungo irakurle arruntaren eskuetara normaltasunez iritsi ahal izateko.

Ondo hesitutako abaroan gorde ditugu gure klasikoak. Eta handik aterako ez direnez, bertara sartu ahal izateko, berezilarriaren txartela erakutsi behar izaten da lehendabizi.

Nolanahi ere den, zenbaitetan hizkuntza bera ohi da irakurleek zaharregana jotzeko aurkitzen duten osagairik erakargarriena. Hizkuntzaren estiloan murgiltzea, prosaren jarotasuna dastatzea eta, are, egungo hizkuntza modernoa aberasteko erreferentziak bilatu

nahi izatea izaten dira maiz asko irakurzaletasun oso espezifikoko baten akulluak.

Baina ez dira ohikoak¹. Irakurleek beste zerbait bilatzen baitute irakurtzen duten horretan: gozatu, ikasi, aberastu, irakurritakoa sentsibilitate eta jakituria pertsonalaren sistemari integratu, irakurtzeari eskainitako denboraren truke nolabaiteko errentabilitatea lortu... Hori da, azken batean, irakurtzean bilatu ohi dena.

Eta klasikoek oso garbi erakusten ez badute zinez errentabilizatu egin daitekeela haien irakurketa..., haienak egin du! Are gehiago eta lehenago, ezertarako denborarik ere ez dugun garai honetan.

Luze joko luke Plutarkok (lehen mendean) eta Basilio Zesarea-koak (laugarren mendean) egiten zuten "klasikoen" errebendikazioaz mintzatzen hasteak, eta, akaso, konbentzitura utziko gintuzkete dagoeneko konbentzitura gaudenok. Baina ez da hori.

7.- Sei liburuak aurkitu nahian edo kanon klasikoa osatzeko premia geroragarria

Kanonaren xedeetako bat hezkuntzarekin hertsiki lotua dago. Izan ere, zer irakatsi? zer hautatu? zernolako baloreak transmititu? dira Hezkuntza eta kanona uztartzen dituzten galdera nagusiak.

Eta, arrazoi identitarioengatik zein ludiko eta formaziozkoengatik, historian zehar kanonaren premia azpimarratu izan da mendebalde kultu guztian. Eta literatura nagusiak hor ibili izan zaizkigu beti, haien kanonak gora eta behera, beren letra-aberastasunak muturren aurretik pasatzen.

Haietik mimetismoagatik nonbait, Euskal Literaturan ere hala

(1) Ederria da A. Lertxundik Wittgensteinek hizkuntzaz egindako deskribapenez baliatuz ("gure hizkuntza hiri zahar bat kontsidera daiteke: kaletxoen eta plazen labirinto bat, etxe zahar eta berriekin, eta sasoi desberdinetan elkarri itsatsitako etxeen zati desberdinekin; eta horren guztiaren jiran, aldiri berriak kale zuzen eta erregularrekin eta etxe uniformeekin") ematen duen aholkua: "Axular -adibidez- zertarako irakurri? Hiri guztian ibiltzeko" (*Berria*, 2011/04/03). Selgarren aginduaren aurkako aholkuak bezain eragilea irakurle gehienentzat, tamalez.

moduzko ahaleginak egin izan dira ba omen dugun "kanon klasiko", barne-kontsumorako behinik behin, aldarrikatzen.

Horrela erantzuten du *Literatura Terminoen Hiztegiak* kanonaz galdetzean: "Euskal literaturaren kanona, lehen mailan, egile klasikoek osatzen dute [kanon delakoa]: B. Etxepare, A. Oihenart, Tartas, P. Agerre "Axular"... besteak beste, eta geroko egileen zerrenda, literatur azterketek garatzen doazen heinean, doitzen eta zehazten doa" (2008, 437).

Baina bizpahiru autore "topiko-tipiko" horiek kenduta, ez dut uste delako kanona (beste) inon zehazten denik eta, areago, (beste) inor zehazten ausartzen denik.

Hori, agian, ez da guztiz txarra, nik bederen ez baitut kanon klasiko baten premia hain premiatsua ikusten. Izan liteke literatur bizitza modu lasaian hartu ohi dudalako, baina izan liteke, baita ere, Euskal Literatura klasiko guztian behar bezalako kanona osatzeko autorerik eta obrarik ez dugula iruditzen zaidalako. Eta ez diot diodana lau izen hutsez osatutako zerrenda horretan autorerik oiesena tartean sartu beharra izan dutelako bakarrik.

Basamortuko jendeek, izan ere, jainkoak harrikatu gabe eta isilpean asumitua dute errealtatea: ez dagoen lekutik nekez atera daiteke urik.

Ildo horretan, nik biziki eskertuko nuke Pozuelo Yvancos-en antzera jokatzeko aukera ballatuko bagenu: "en un sentido de estrategia de política cultural es preciso dejar de lado ahora ese proceso de discusión interna, o mejor, arbitrarlo con una solución externa: dejemos que el canon literario hispánico no dependa tanto de nuestras propias identidades culturales, como de la negociación que seamos capaces [...] para un reconocimiento que vaya más allá de nosotros mismos, y que dirima su destino por encima de las fronteras de nuestra lengua y de nuestra cultura" (2009, 95).

Baina horrenbestearaino iritsi gabe bada ere, gu ez baikara arkakuso bat baizik literaturaren ustezko errepublika aristokratiko horietan, lasai asko sakatu dezakegu ustezko kanonak presaka eraiki behar ez izateko galga.

Gainera, ezin ahaz daiteke bi eginkizun nagusi planteatzen zai-

zkigula ezer egiten hasi aurretik: "pensar (críticamente) sobre los mecanismos y las estrategias de la formación y transformación del canon en los estudios literarios" eta, batik bat, "examinar críticamente los presupuestos ideológicos de la formación del canon a nivel vocacional ("sinesle" bezala¹) desde nuestros presupuestos ideológicos a nivel epistémico (edo "akademiko" nahiago bada)" (Mignolo 1991, 258).

8.- Hezkuntza ez unibertsitarioa, Literatura Klasikoa eta Eskolarako Kanonak

Literatur sistema orotan kritikak, esparru mediatikoak eta irakaskuntzak izan dituzten erabakigarritasuna eta protagonismoa indargabe daude, oro har, gure Literatura Klasikoari dagokionez. Eta halandaze, interesek eta herrek, pobreziek eta presek bideraturik, Euskal Literatura Klasikoa ez da gaur egun ez kritikaren gogokoa (egun-eguneko literatura baino ez baitu ikusmiran!), ez eta ballabide mediatikoena. Irakaskuntza geratu da Euskal literatura klasikoaren arduradun bakar.

Eta agian gordailu-sen horrengatik ere, distantzia astrala mantentzen da irakurketa eskolarraren eta sozialaren artean (azken honetan, ematen denean, irakurketa askea da normalean, eta "derrigorrezkoa", berriz, lehenengoan). Eta, gorago ikusi bezala, ez dirudi gizartearen dinamikak gauzak aldatuko dituenik. Beraz, plazeraren paradisa *versus* kondenaren esparru danteskoa irudikaturik agertzen zaizkigu irakurleen espektatiben ortzi-mugan, bigarrena ezin egokiagoa, agerian da, edozeinen irakurzaletasuna desmotibatzeke, are desmotibatzaileago irakurlea gaztea eta egin gabea denean.

Ataka gaitz horretatik ateratzeko giltza, ohi bezala, didaktikaren esparruko sektoreen eskutik etortzen da, azken finean, irakurzaleta-

(1) Haren ustez, nolabaiteko "sinesle" gara, zeren parte hartzen baitugu "de una cierta concepción interiorizada de lo que 'es' la literatura (sus prácticas, su función social, sus obras representativas y los valores que a través de ellas se transmiten), eta aldi berean, "akademiko" ere bagara, "académicos" que intentan comprender cómo cada sociedad desarrolla sus propios sistemas de valores, sus propias formas de expresión y, desde luego, sus propios cánones" (apud Molano 2010, 95). 1991.

sunak lantzeko eta liburuak tentagarri bilakatzeko dituzten asmo sata-niko horietatik. Eta, ondorioz, haur eta gazteekin duten eginkizunaren erantzukizunak gutxienez "etxetik ibiltzeko moduko kanonak", kanon -bederen- motibagarriak, "eraikitza" eramaten ditu maiz asko.

Baina baliabideen eskasia onartuta eta lanen eskerria eta ahaleginak balioetsita eta laudatuta bada ere, susmoa dut aski era automatikoan eraikitzen d(ir)ela kanon gisakoa(k) hezkuntza ez-unibertsitarioan. Prozedura ez konplikatuera erabiliz gainera, hots, Literaturaren historia-liburuaren hautuetan oinarritu, ikasleen adinari eta adimenari dagozkien zenbait egokitzapen egin, eta horra hor, testuen arrago didaktikoan, Haur, Lehen eta Bigarren Hezkuntzako edota Batxilergoko ikasleek landu eta ikasi beharko duten materiala eta irakurraraziko zaizkien testuak eta pasarteak.

Irakaskuntzan eman ohi den irakurzaletasunaren inguruko emaitzak ikusita, agerian da arreta handiagoz eta gauzak beste modu batez baloratuz burutu beharko litzatekeela literatura klasikoaren eskolaratzearena.

Filologiako karreretan, esterako, azken kurtsoetan irakurtzen da Literatura Klasikoa. Haur desberdinak eginez (eta behin-behineko kanon historiko-filologikoak eraikitzen), baina betiere ohiko zentzu hertsia esparrutik aldentuz. Izan ere, dela literatur historiaren transmititzea (horrek adierazten duen guztia esplizitatu), dela haren gorabehera sozioliterarioez eta linguistikoez ohartaraztea, edo dela literatur ekoizpena dastatzea eta gozatzen edo ikastea, komenigarria da Literatura Klasikoa lantzean iparrorratza imantatua izatea eta iparra non dagoen ahaztu gabe abiatzea.

Une honetan ez nuke jakingo esaten horiek berek edo zeintsu izan beharko luketen hezkuntza ez-unibertsitarioko xedeak, edota beste modu batez zehaztu beharko liratekeen. Dena den, bat egin genezake Todorovek honetaz planteatzen zuen printzipio orokorrek: "El conocimiento de la literatura no es un fin en sí, sino una de las grandes vías que llevan a la realización personal" (2009, 28).

Xedeak xede, abiatzen hasteko, modu ezberdinetan jolas liteke gure Literaturarekin hezkuntza ez unibertsitarioaren esparruetan. Esan gabe doa honako hau baino txosten bideratuago eta zehatza-

goaren eginkizuna litzatekeela mailakako edukiak finkatzea eta lantzeko material guztiak prestatzea. Horrexegatik, guk hemen ideia ximple bat besterik ez dugu aurreratuko eginkizun horren zehaztapenerako baliagarri izan daitekeelakoan.

Alegia, autore eta obra guztiek berdin balio ez dutela aitortzetik abiatu behar da literatur hautuak egiteko orduan. Eta Euskal Literaturak autore eta obra larregi ditu filologiaren eta irizpide linguistikoen isiparekin kanonizatuta, mirarien artean jaloak izan arren, irakurleari (are gutxiago gazteari) ezin irakurrarazi dakizkiokeenak. Eta bekatu liteke Arueko erretorea bezalako autoreen obrak bakarrik aipatzea.

Wittgenstein-Lertxundiren hitzak parafraseatuz, esango genuke gure autore klasikoaren irakurketak "herri guztian ibili ahal izateko" balio duela. Eta hori egoki da -eta zuzen- "herri" guztia ezagutu nahi dutenentzat, lanbideagatik (idazle, historialari, filologo...) literatur paisaia guztia ezagutzera derrigortuta daudenentzat, etc. Zalantza da ea turismo-mota hori bera aholkatu dakiokeen, letra-kontuetarako denbora urria izanik, irakurgaiak gogorako eta bizitzarako baliagarri bilakatu nahi dituen irakurle xumeari ere.

Illo horretatik, eta labur eta gordin esanda, XIX. mendearen amaiera bitarteko literatura gehiena lekukotasun historikorako baino ez luke erabili beharko Hezkuntza ez unibertsitarioak, kanon eskolarerako ia izenburu bat bera ere ezin baita jaso gure Klasiko zaharren esparrutik, oro har. Eta kontua ez da ikasgaiak "erakargarri" bilakatea, baliagarri bihurtzea baizik.

Agian irizpide linguistiko-filologiko hutsak erabiltzeari utz diezaiogon deskubrituko du Euskal Literatura Instituzionalizatuak beaterio desberdina sortzeko premia eta, areago, Klasikoak dagokien tokian utzekoa.

Zeren eta, entziklopedia eta iritzi-emaike ofizialen ustezko kanonak eta kanonizazioak gorabehera, Euskal Literatura Instituzionalizatuari falta zaio ikuste badiela, han-hemenka, aldareetara igoak izateko zain dauden obra miragarriak, santifikaziorako bidean mirakulu-faltarik ez duten obra zokoratuak, eta oraindik aldarearen erdi-erdian daudela alboetako aingerutxo laguntzaile izatera deitutako obra asko. Eta delako kanonizazio horretarantz bultzatu beharreko

gehien-gehienak XX. mendearen hasieratik hona datozen urteetan sortuak izan direla.

Edo beste modu batean esanda, gure benetako Klasikoak ez direla zaharrak, modernoak eta garaikideak baizik.

Ondorioz, ikasle gazteen bazka literarioa literatura unibertsalak klasikoan esparruan eman dituen titulu handienekin osatu behar da ezinbestean –eta ez Axularrekin eta Mendibururekin–, eta azken mendean sortutako literaturak (euskarazkoak zein erdarazkoak) emandakoeekin.

Haiek behar bezala hautatzea eta euskaraz (euskara batuan, alegia) eskaintzea litzateke eginkizuna, espezialistena, jakina, baina funtsezko eginkizuna.

Hau da gure errealitatea. Lotsarazi behar ez gintuzkeena, baina den bezalakoa dena. Hasiera ona egingo lukete ikasleek eta gaitzetzeko irakurle xumeek horietatik guztietatik elikatuko balira.

Gure Klasikoen arazoa hortik bideratuta ere, irakurzaletasunaren uharria geratuko zaigu porturatze bidean. Baina hori, gorago aurreratu dugun bezala, Gizarteak dituen ikuspuntuekin, interesekin, lehenetsunekin, irizpideekin eta erabakiekin lotua doa. Eta eskolari eta irakasleei borroka handia egitea dagokie horretan, baina betiere nihilista optimista haren antzera: kontuakbideratu ahalko balira bezala saiatu, aldatzerik ez dutela pentsatu arren.

Amaierakoak

Eta noan bukatzera, eztabaidarako puntu eta abiapunturik ez da-eta falta.

Haiseran esan dizuet nola jaso nuen mintzaldi honen izenburua Pirandello-ren saiakera batetik. Eta guztiz egia da kontatu dizuedana.

Halere, gauzatxo bat bakarrik falta zitzaidan erabateko egia esateko: mintzaldiaren hasieran alpatutako latinajoa honako esaldi honen amaieran zegoen itsatsita, eta nik orain, neure egin nahi nuke italiarraren hura ere:

“Ai, ene, esan dudan guztia ez balitz vox clamantis in deserto bilakatuko!”

Gutxienez, errudun-komplexu gutxiago eta buru-osasun gehiago izango genuke liburuen unibertso honetan gabiltzanok! Eta horrela, agian, irakurtzeko ilusioa eta pasioa ere irradiatuko genituzke ingurukoengana!

Hala biz!

Irakurri beharrekoa ez den bibliografia laburtua

- Argüelles, J.D., 2003, *¿Qué leen los que no leen? El poder inmaterial de la literatura, la tradición literaria y el hábito de leer*, Bartzelona.
- Bravo, J.M., 2005, “Los modos de leer”, *Centro de Competencia en Comunicación para América Latina*, Bogotá (<http://www.c3fes.net/docs/modosleerbarbero.pdf>)
- Carr, N., 2011, *Superficiales: ¿Qué está haciendo Internet con nuestras mentes?*, Madril.
- Crain, C., 2007, “Twilight of the Books”, *The New Yorker*, 2007/12/24 (http://www.newyorker.com/arts/critics/atlarge/2007/12/24/071224cr_at_large_crain).
- Eco, U., Carrière, J.-C., 2010, *Nadie acabará con los libros*, Bartzelona.
- Euskaltzaindia, 2010, *Literatura terminoen hiztegia*, Bilbo.
- Griswold, W., McDonnell, T., Wright, N., 2005, “Reading and the reading class in the twenty-first century”, *Annual Review of Sociology* 3, 127-141 (<http://www.sociology.northwestern.edu/faculty/griswold/Annual%20Review%20Reading.pdf>).
- Lafargue, P., 2010, *El derecho a la pereza*, Bartzelona.
- Lasagabaster, Tx., 1983, “La Literatura Vasca entre 1700 y 1876”, *Memoria del IX. Congreso de Estudios Vascos*, 251-277.
- Ministerio de Cultura de España: (Irakurtzeko azturen inguruko ikerketen datu-baseak: <http://www.mcu.es/libro/MC/CentroDoc/Informes/Habitos-Lectura.html> eta <http://www.mcu.es/libro/MC/ObservatorioLect/Estudios/estudiosMCU/lectura.html>).
- Molano Vega, M.A., 2010, “La normatividad compleja como posible respuesta a los debates sobre el canon literario”, *Lingüística y Literatura* 57, 93-109.
- OECD, 2011, *PISA 2009 Results: Students on Line: Digital Technologies and Performance*, VI, (<http://dx.doi.org/10.1787/9789264112995-en>).

Pirandello, L., 1968, *Ensayos*, Madrid.

Pozuelo Yvancos, J.M., 2009, "Razones para un canon hispánico", *Signa* 18, 87-97.

Schopenhauer, A., 2009, *Parerga y Paralipómena (Escritos filosóficos sobre diversos temas)*, Madrid.

Todorov, Tz., 2009, *La literatura en peligro*, Barcelona.

Zaid, G., 1996, *Los demasiados libros*, Barcelona.